

אמונת עתיד

"אמונת – זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)
"שמאמין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים יט).

גליון מס' 42
תמוז – אב תשס"א

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

אינטרנט
www.toraland.org.il
דואר
Mahon@inter.net.il

בהוצאת
מכון התורה והארץ
כפר דרום – חבל עזה
טל. 08-6847325
פקס. 08-6847055

□□ □□□□ □□□□□

עורך:

הרב יואל פרידמן

מערכת:

הרב יהודה הלוי עמיחי

הרב גבריאל קדוש

הרב דורון ותקין

החוברת יצאה לאור

בסיוע המשרד לענייני דתות

אגף לארגונים ומוסדות

המחלקה לשיבות

©

כל הזכויות שמורות

ISSN O793 - 4262

סדר ועימוד

א"א 6847761—08

דפוס חמד בע"מ, ירושלים

כל הזכויות שמורות

□

תוכן

מאמר מערכת

- | | | |
|---|-----------------|---------------|
| 5 | הרב גבריאל קדוש | אהבת הגיבורים |
|---|-----------------|---------------|

הגות

- | | | |
|---|--------------|---------------|
| 8 | הרב צבי שורץ | בין שתי אגדות |
|---|--------------|---------------|

מאמרים

- | | | |
|----|-----------------|-----------------------------------|
| 13 | הרב יואל פרידמן | נתינת שאריות מזון לבהמות |
| 21 | הרב אהוד אחיטוב | קדושת נטע-רבעי במטע של היתר מכירה |

כשרות

- | | | |
|----|----------------------|--|
| 26 | הרב יהודה הלוי עמיחי | בישולי עכו"ם בחליטת ברוקולי
במפעל להקפאת מזון |
|----|----------------------|--|

תגובות

- | | | |
|----|------------------|--------------------------|
| 30 | הרב יעקב אפשטיין | עוד על קדושת שביעית בדבש |
|----|------------------|--------------------------|

סקירת ספרים וחוברות

- | | | |
|----|------------------|---------------------|
| 34 | הרב יואל פרידמן | ב"יישובנו" |
| 36 | הרב עזריאל אריאל | ספר התורה והארץ ח"ו |

מהנעשה והנשמע ב"אוצר הארץ"

39

רשימת הכותבים

מכון התורה והארץ	הרב אהוד אחיטוב
מכון התורה והארץ	הרב יעקב אפשטיין
רב היישוב עטרת	הרב עזריאל אריאל
ראש המחלקה ההלכתית מכון התורה והארץ	הרב יהודה הלוי עמיחי
מכון התורה והארץ	הרב יואל פרידמן
רב היישוב גני-טל, מכון התורה והארץ	הרב גבריאל קדוש
ישיבת נוה דקלים	הרב צבי שורץ

הרב גבריאל קדוש

אהבת הגיבורים

חז"ל דרשו (ויקרא רבה, פרשת ויקרא) את הפסוק בתהילים (קג, כ) "גבורי כח עשי דברו" כך:

"במה הכתוב מדבר, אמר ר' יצחק בשומרי שביעית הכתוב מדבר. בנוהג שבעולם אדם עושה מצוה ליום אחד, לשבת אחת, לחודש אחד, או שמא לשאר כל ימות השנה, ודין חאמי חקליה ביירא וכרמיה ביירא ויהב אנונה ושתיק (=רואה שדהו בור וכרמו בור שנה שלמה ומשלם ארנונה ושותק) יש לך גיבור גדול מזה".

דור דור ודורשיו, דור דור וגבוריו. דורנו הצמיח גיבורים מיוחדים, קדושי עליון המוסרים נפשם על דבר ה', על תורתו וארצו. אמונה תמימה באחיזתנו בארצנו, בלימוד תורה לשמה וקיום מצוותיה בהידור, בישרות הליכות, באחריות ציבורית לשמירתה של אחדות האומה, אחדות התורה ושלמות הארץ — הם מהמאפיינים של הגיבורים של דורנו.

אם על שתיקה על מצוות שמיטה שהיא מצווה שבממונו, חז"ל דורשים את הפסוק "גבורי כח עשי דברו", על אחת כמה וכמה שאפשר לדרוש פסוק זה על אנשים וציבור שלמים שכל חייהם הם מסירות נפש, על משפחות שלמות שגרות ביהודה, שומרון וחבל עזה אשר מסירותם לתורה וארץ ישראל הפכה לשם דבר. ישנה תופעה מרתקת אשר כל תושב מגוש קטיף חש אותה בכל מפגש עם אנשים ממרכז הארץ ואפילו עם אנשי ההתיישבות ביהודה ושומרון: "מה נשמע אצלכם?", "איך אתם מחזיקים מעמד?" "אתם הגיבורים האמיתיים", ועוד כל מיני אמירות בסגנון השמור לכל אחד כפי עניינו.

אדם שואל את עצמו, אני גיבור? וכי התכוונתי לזה? הרי בסך הכל הגעתי לגוש קטיף בשביל לחיות כאן בשקט, ללמוד לעבוד, התכוונתי להיות חלוץ, אבל גיבור?!

ראשית אנו חייבים להקדים ולהגדיר שיש כאן תופעה שלא הייתה מוכרת לנו, אנשי גוש קטיף, בכל השנים כולם, אמנם הייתה אהדה מצד חלק קטן מהציבור אך אנשים רבים, ובתוכם קרובים וידידים, וקרובים לדרך ההתיישבות, לא כל כך הבינו מה אנו עושים כאן בגוש קטיף, אזור שהוא לא בדיוק בעל חשיבות אסטרטגית-ביטחונית, או בעל שורשים של מקומות קדושים, או מקורות מים וכדו', "רק" קדושת ארץ ישראל לשמה! בלי שום מטרה, רק בגלל שריבונו של עולם ציווה עלינו לגור בארץ הזו — אנו גרים כאן בגוש קטיף.

עלינו לדעת שריבונו של עולם שולח את האנשים המיוחדים למקומות מיוחדים, אם אנו כאן ויד ההשגחה העליונה כיוונה כך את הדברים שלכל אחד מאתנו יהיה צורך כלשהו להגיע לכאן מאלף ואחד סיבות — סימן הוא שזה הוא

מקומנו! כאן אנו צריכים לחיות את חיינו ולמלא את תפקידנו וייעודנו בעולמו של הקב"ה.

וכדברי הרב קוק זצ"ל בספרו "חבש פאר" ביחס למקומות שמניחים תפילין בחול המועד (בניגוד למנהג המקובל):

"מי שצריך לתקן נשמה כזאת, נכון לו יחש של הנחת תפילין בחול-המועד ומי שאין צריך לתקן נשמה כזאת אינו נכון ליחש של תפילין בימים אלו. ולפי שאין אתנו יודע עד מה, נתחלקו המנהגים בזה לפי סדר המקומות, והמסבב כל הסבות מסבב כל נשמה לפי צרכה במקומה הראוי לה". לא התכוונו תושבי יש"ע להיות גיבורים, אך "מסבב כל הסבות מסבב כל נשמה לפי צרכה במקומה הראוי לה", ולנו תושבי גוש קטיף סבב ריבונו של עולם את הדברים כך שנגור בחבל ארץ נפלא זה ונשמור עליו. כוח העמידה של תושבי גוש קטיף בשנים, ובמיוחד בחודשים האחרונים, מעורר התפעלות והשתאות, והוא אחד מפלאיו של ריבונו של עולם. "לענושה נפלאות גדולות לבדו – כי לעולם חסדו".

"איך אנו מחזיקים מעמד?" על שאלה זו אני בדרך כלל עונה שאני באמת לא יודע, זה ממש לא מובן! – אני מרגיש שישנו איזה שהוא שעון חול ענק שמלא בכוח עמידה ואמונה אין סופיים שריבונו של עולם דואג תמיד למלא אותנו, גם בשעות הכי קשות. שעון הכוח האמוני לא מאכזב, זה אותו שעון שהיה לאברהם אבינו במאבקיו על הארץ, אותו שעון שהיה ליצחק בעקידה, אותו שעון של ראשונים ואחרונים, ילדים, אמהות ואבות שבמשך כל הדורות חיו ומסרו נפשם, ממונם ונוחיותם על הארץ הזו – השעון הזה הוא בעל כוח בלתי נלאה. הוא שעומד ויעמוד לנו, בעז"ה.

והרשו לי לספר לכם חוויה מפעימה, וודאי אחת מיני רבות, שכולנו נפגשים עמה.

מכון "התורה והארץ" שבכפר דרום הוציא את ספרו "התורה והארץ" (חלק שישי). העוסק כולו בעניינה של שנת השמיטה. בעלי דפוס "חמד" מירושלים בקשו להנציח בתרומה של מאות ספרים, אשר יחולקו חנם לספריות ושיבות בכל הארץ, את זכרו של איתמר יפת הי"ד.

דרכו האחרונה של איתמר יפת הי"ד, הייתה בכבישי גוש קטיף, בדרכו לכפר דרום. מטרת נסיעתו של איתמר לכפר דרום הייתה לחזק את אחיזתנו שם, ע"י עזרה בהרחבת גבולותיו של היישוב. הלך לקיים את דברי הנביא "הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשכי האריכי מיתריך ויתדותיך חזקי" (ישעיהו נד). בשנת השמיטה תשס"א, בכ"ג חשוון יום אחד בלבד לאחר הרצח של הקדושים גבי ביטון ומירי אמיתי הי"ד, בכביש הגישה ליישובי גוש קטיף. כיוון בן עוולה את נשקו הרצחני לעברו של איתמר. מיתת צדיקים מכפרת, "ואמר לך בדמייך חיי, ואמר לך בדמייך חיי" (יחזקאל טז, ו).

□□ □□□□ □□□□□

ראוי הוא איתמר, אשר שילב בחייו תורה וארץ ישראל. להקדשת ספר זה
העוסק כולו בענייני שביעית, גיבורי כוח עושי דברו אשר בארץ ישראל.
כבוד גדול למכון "התורה והארץ" שבכפר דרום ביחד עם משפחת בטט הי"ו
בעלי דפוס "חמד", אוהבי תורה וארץ ישראל הנכבדים, להנציח את זכרו הקדוש של
איתמר הי"ד בספר התורה והארץ (חלק שישי).

נתפלל כולנו לקיום המשך דברי הנביא: "כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון
תקום אתך למשפט תרשיעי, זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מאתי נאם ה'".

הרב צבי שורץ

בין שתי אגדות

א. מדרש אגדה א'

נאמר במדרש (איכה רבה פרשה ב):

"מעשה בדואג בן יוסף שמת והניח בן קטן לאמו והיתה ממדדת אותו בטפחים ונותנת משקלו זהב לשמים בכל שנה ושנה. וכיון שהקיפה מצודה בירושלים טבחתו אמו בידיה ואכלתו והיה ירמיה מקונן לפני המקום ואומר: למי עוללת כה אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים ורוח הקדש משיבתו: אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא זה זכריה בן יהוידע".

מדברי המדרש עולה שרוח הקודש השיבה על תמיהת-קינת ירמיהו והתשובה לכאורה אינה מובנת. כדי להעמיק בעניין זה נבאר מהו העיקרון שאותו מנסה הקב"ה לרמוז בתשובתו על זכריה בן יהוידע. נראה שהיסוד העיקרי לחורבן הוא התייחסות למקדש כבית ללא תוכן של קדושה. רעיון זה נמצא במספר פרשות במקרא ובנביא ולפיהם ננסה להבין את חומרת החטאים שגרמו לחורבן.

1. חטא העגל

שבירת הלוחות ע"י משה רבנו נראית במבט ראשון תוצאה של כעס ולפיכך היא מידה שאינה ראויה, אולם נסלחת בנסיבות הקשות של חטא העגל מיד אחר מעמד הר סיני. אולם במדרש ישנה אף הארת פנים לתגובה זו של משה ועל הפסוק "אשר שיברת" (דברים י, ב) מחזק המדרש את ידיו של משה "יישר כח ששיברת". וכן בפסוק האחרון בתורה "לכל היד החזקה אשר עשה משה לעיני כל ישראל" וברש"י: "שנשאו ליבו לשבור את הלוחות לעיניהם והסכימה דעת הקב"ה לדעתו".

ומדוע מגיע על כך חיזוק ועידוד לשבירה? הרי תורה זו ניתנה לו מידיו של הבורא ויש בכך לכאורה זלזול וחוסר כבוד כלפי מתנת אלוקים זו?! מבאר ה"משך חכמה" (שמות לב, יט) ששבירת הלוחות על ידי משה הייתה ראויה. כי כשראה משה את בני ישראל שקועים בתפיסה חומרית מגשימה ורקדו לפני העגל "אלה אלוהיך ישראל" אם היה מוריד את הלוחות "היו כמחליפים עגל בלוח ולא סרו מטעותן אולם כאשר שבר הלוחות ראו איך המה לא הגיעו אל מטרת האמונה בה' ותורתו הטהורה".

משה רבנו הבין שטעותם הבסיסית היא שמייחסים קדושה לעצמים ולכן שבר את הלוחות בכוונה תחילה, כדי לעורר אותם שאין קדושה באבנים אם לא שומרים את הנאמר בהם. ולדורות, לוחות ושבירי לוחות מונחים בארון, כי הלוחות השבורים גרמו להעמקה בתודעת העם שאין להתייחס לקליפה כשהיא מרוקנת מתוכן וגם הלוחות עצמם אם לא מקיימים את הנאמר בהם, בהערצתם ובהאלתם יש משום עבודה זרה.

2. משכן שילה

בתקופת השופטים בדמדומי משכן שילה מתאר לנו המקרא תמונה קודרת של בני עלי הכהנים שמעשיהם אינם גורמים להשראת שכינה וכל הבאים בשערי המשכן אינם יכולים לשאוב מדמותם יראת שמים ורוחניות צרופה אלא להיפך, אישיותם מקרינה שחיתות, יצריות וחמרנות ובמקום שהמקדש יהיה מקום שאִמון על מושגי "רוח" ו"נתינה" נושבת ממנו רוח של "בשר" ו"לקיחה". וכך נאמר בס' שמואל (א, ב, יז):

"ובני עלי בני בליעל לא ידעו את ה'. ומשפט הכהנים את העם כל איש זבח זבח ובא נער הכהן כבשל הבשר והמזלג שלש השנים בידו. והכה בכיור או בדוד או בקלחת או בפרור כל אשר יעלה המזלג יקח הכהן בו ככה יעשו לכל ישראל הבאים שם בשילה. גם בטרם יקטירון את החלב ובא נער הכהן ואמר לאיש הזבח תנה בשר לצלות לכהן ולא יקח ממך בשר מבשל כי אם חי. ויאמר אליו האיש קטר יקטירון כיום החלב וקח לך כאשר תאווה נפשך ואמר לא כי עתה תתן ואם לא **לקחתי בחזקה**. ותהי חטאת הנערים גדולה מאד את פני ה' כי נאצו האנשים את מנחת ה'".

אין פלא שנבואת ה' אל שמואל "הנה אנכי עושה דבר בישראל אשר כל שומעו תצילנה שתי אִזְנֶיךָ" (שמואל א, ג, יא) מתקיימת באופן מחריד ביותר.

בני ישראל ניגפים במלחמה עם הפלישתים, בני עלי נופלים במערכה, ארון ה' נשבה, עלי הכהן הזקן נופל ומת בשמעו את הבשורה ומשכן שילה כולו נחרב עד היסוד, דבר זה נרמז בירמיה (י, ז) בנבואת החורבן: "כשילו יהיה הבית הזה". זו הסיבה שבשופטים (כא, יט) מתואר מקום הכינוס של המחוללות בכרמים: "חג ה' בשילה מימים ימימה אשר מצפונה לבית אל מזרחה השמש למסילה העולה מבית אל שכמה ומנגב ללבונה" כי המשכן חרב, ולכן מציינים זאת באופן מפורט על ידי הדרכים הקרובות. זו גם הסיבה שהארון שחזר מפלישתים חנה בקרית יערים ולא בשילה.

3. היכל ה'

בשלהי בית ראשון, כשבני ישראל עשו את כל התועבות, ובראשם ג' העבירות החמורות גילוי עריות שפיכות דמים ועבודה זרה, שבעטיים נחרב הבית (יומא ט ע"ב), הילכו נביאי שקר בעם וטיפחו אשלויות שוא שהחורבן לא יבוא כל עוד יש בית מקדש, כי זה מראה שה' בקירבם על אף כל המעשים הרעים. כנגד נבואת השקר הזו צווח הנביא ירמיהו (ירמיהו, ז):

"אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה... ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא שמי עליו ואמרתם ניצלנו למען עשות את כל התועבות האלה. המערת פריצים היה הבית הזה... כי לכו נא אל מקומי אשר בשילו אשר שיכנתי שמי שם בראשונה וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל".

לא לחינם מזכיר הנביא את שילה בגלל הדמיון המהותי בין שימור הקליפה החיצונית של המקדש והמשכן בעוד התוכן הפנימי מרוקן מקדושה. בית זה אינו

מקום למקדש ולשכינה אלא נהפך למערת פריצים שבצילו חוסים כל עושי התועבות ולכן יחרב לחלוטין כמו הלוחות שבידי משה וכמו משכן שילה בימי עלי.

4. יואש זכריה בן יהוידע

אחד השיאים של העימות בין הקדושה והטומאה היה בימי יואש. יואש המלך שהומלך בחסדי יהוידע הכהן מת זקן ושבע ימים. לאחר מות יהוידע סטה יואש מדרך הישר (דברי הימים ב, כד, יז-כב):

"ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם. ויעזבו את בית ה' אלוקי אבותיהם ויעבדו את האשרים ואת העצבים ויהי קצף על יהודה וירושלים באשמתם זאת. וישלח בהם נביאים להשיבם אל ה' ויעידו בם ולא האזינו. ורוח אלוקים לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן ויעמוד מעל לעם ויאמר להם כה אמר האלקים למה אתם עוברים את מצות ה' ולא תצליחו כי עזבתם את ה' ויעזוב אתכם. ויקשרו עליו וירגמוהו אבן במצות המלך בחצר בית ה'. ולא זכר יואש המלך החסד אשר עשה יהוידע אביו עמו ויהרוג את בנו ובמותו אמר ירא ה' וידרוש". לפי התרגום תוכחת הנביא למלך היתה על שהקטירו לפסל בבית המקדש ועל שיבוש סדר העבודה ביום הכיפורים, ולדברי מדרש (שיר השירים רבה פרשה ג פס' ג) בא יואש להכניס צלם בהיכל, עמד זכריה על פתחו של היכל ואמר לו: אין אתה מכניסהו עד שאתה הורגני עמד והרגו.

5. כהן ונביא

נאמר במדרש (קהלת רבה פרשה ג פס' כ) שדמו של זכריה ההרוג היה תוסס ומרתיח, כפי שאמר במותו "ירא ה' וידרוש". ובשעה שעלה נבזראדן להחריב את ירושלים לאחר רנ"ב שנה, בימי צדקיהו, ראה את הדם התוסס ושאל מה טבעו של דם זה? אמרו לו: כהן ונביא ושופט היה מתנבא עלינו את כל הדברים האלה שאתה עושה עימנו, ולא היינו מאמינים לו, ועמדנו עליו והרגנוהו על שהיה מוכיחנו. מיד הביא שמונים אלף פרחי כהונה ושחט עליו ולא נח. והיה הדם בוקע ועולה עד שהגיע לקברו של זכריה ועוד הביא סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה ושחט עליו ולא נח באותה שעה בא אותו רשע וזעק ואמר: מה טב את ומה דמא דידך יתירא מדמי אילין בעי את דניבד כל אומתך בגינה?! באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים ואמר: ומה אם זה רשע בן רשע ואכזרי נתמלא עליהם רחמים אני שכתוב בי אל רחום וחנון על אחת כמה וכמה. ורמז הקב"ה לאותו דם ונבלע במקומו. אמר ר' יודן: שבע עבירות עברו ישראל באותה שעה **הרגו כהן ונביא ודיין ושפכו דם נקי וטימאו את העזרה ויום השבת ויום הכיפורים היה.**

הנביא ירמיהו התהלך בתוך העם ומנבא את נבואות הזעם והחורבן ומגיע לכל פינות העם. אולם על אף דברים אלו ישנם אנשים שלא משנים את דרכם שהורגלו אליה וממשיכים ברוב תמימותם לשלוח את הזהב לבית המקדש כדי לחזקו. אחת מאלו היא אשתו של דואג ששולחת את משקלו של בנה בזהב לבית המקדש. אולם בזמן הזה כסף זה אינו מגיע למטרה אליה יועד לחזק את הקדושה ואת עוסקיה,

אלא הוא משמש כלי בידי אלו שמשמרים את הקליפה ואת הבניין ולא את התוכן המקודש, כפי שעולה מדברי המקרא והמדרש על ימיו האחרונים של המקדש. "אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא – זה זכריה בן יהוידע". הריגתו של זכריה בן יהוידע מסמלת יותר מכל את עיוות הערכים שהיה בזמן החורבן. מחד יואש נכנס לבית המקדש ומאידך "שבע עבירות עברו ישראל באתה שעה: הרגו כהן ונביא ודיין ושפכו דם נקי וטימאו את העזרה ויום השבת ויום הכיפורים היה" (קהלת רבה שם). **לכן על תמיהתו של ירמיהו** "אם תאכלנה נשים פריים עוללי טיפוחים" – כיצד אותה צדקת נענשת על מעשה הצדקה המופלא שלה? **עונה רוח הקודש**: "אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא" – צדקה זו כיום פועלת פעולה הפוכה ואף שאיננה אשמה בעצם מעשה העבירה, הרי היא שותפה עקיפה בגלל חוסר תשומת הלב, ולכן גם עליה עוברת כוס התרעלה.

ב. מדרש אגדה ב'

נאמר בגמ' (גיטין נח ע"א):

"מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים יפה עינים וטוב רואי וקוצותיו סדורות לו תלתלים הלך ועמד על פתח בית האסורים אמר מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים ענה אותו תינוק ואמר הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלך ולא שמעו בתורתו אמר מובטחני בו שמורה הוראה בישראל העבודה שאיני זו מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו אמרו לא זו משם עד שפדאו בממון הרבה ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל ומנו רבי ישמעאל בן אלישע".

מדרש אגדה זה מעלה תמיהה הלכתית כיצד נשבע ר' יהושע בן חנניה שיפדה את הילד בכל מחיר והרי "אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם" (גיטין מה ע"א).

התוספות (שם ד"ה דלא ליגרבו) מתרצים שני תירוצים: (א) כי איכא סכנת נפשות פודין שבויין יותר על כדי דמיהן כדאמרין בפרק השולח גבי מוכר עצמו ואת בניו לעובדי כוכבים כ"ש הכא דאיכא קטלא. (ב) משום דמופלג בחכמה היה. שואל הרב אונטרמן זצ"ל מהיכן הסיק התוס' שתינוק זה היה מופלג בחכמה? לדעת לסיים ציטוט של פסוק בנביא אינו מראה על חכמה יתירה אלא על זכרון טוב או על "מלמד" מסור. מלבד זאת, התשובה לשאלת הנביא היא מן התשובות השגרתיות ביותר וכל ילד היה עונה על שאלה זו שהגלות באה בגלל חטאים ועזיבת דרכי ה'!

ועונה על כך הרב אונטרמן זצ"ל כשנתבונן בפסוק זה נגלה סתירה דקדוקית. הפסוק פותח בגוף ראשון ומסיים בגוף שלישי – **חטאנו** וההמשך "לא אבו ולא שמענו". וההסבר לשינוי זה, שדברים אלו שם הנביא בפייהם של גדולי ישראל שלא חטאו, אולם מקבלים על עצמם את האחריות על חטאיו של העם. וזהו פשר השינוי

בלשון כי העם הוא זה שלא הולך בדרכי ה' ולא שומע בתורתו אולם ראשי העם מאשימים את עצמם ואומרים בגוף ראשון "חטאנו".

התינוק שישב בבית האסורים, מסביר הרב, לא רק ציטט את הפסוק אלא הדגיש והטעים במפורש את האחריות שהוא לוקח על עצמו כפי שלמד ש"בזכות הבל פיהם של תינוקות של בית רבן עומד העולם". וא"כ כשיש חורבן וגלות הרי הוא האשם בכך ואין לו שום טרענה על העונש שהוא מקבל כי הוא ראוי לכך. ואף שה"מלמד" הסביר שפסוק זה נאמר על גדולי ישראל, הרגיש התינוק שגם הוא שותף לאחריות הכוללת ובגלל שהוא לא התאמץ בעבודת ה' בכל כוחותיו לכן העם חטא ויש לו חלק באשמה זו.

כידוע, תינוקות שסרחו ע"פ רוב אינם מקבלים עליהם אחריות על חטאם אלא מגלגלים זאת על אחרים, וכששמע רבי יהושע בן חנניה דבריו של תינוק זה, נשבע להוציאו מבית הכלא בכל מחיר, כי דמות כזו שמקבלת אחריות היא הדמות שמסוגלת להעלות את העם מרמתו הרוחנית הירודה.

רק אישים שיש להם יכולת הנהגה סוחפת מסוגלים לחולל שינוי משמעותי בכוח ההקרנה והדוגמה האישית. ואם ילד זה כשהוא קטן מדבר בצורה כה בוגרת ואחראית אין ספק שכשיגדל יהיה אחד ממורי הדור ומאירי הדרך שיגרום לכולם לחזור בתשובה שתסלק את הגורמים לגלות ולחורבן. לא בכדי מתאר המדרש את יופיו של התינוק שמזכיר את דמותו של דוד המלך שהיה "יפה עיניים וטוב רואי" כדי לרמוז שראוי הוא להיות מן הדמויות שיכולים לגאול את ישראל.

ולכך התכוון תוס' "שהיה מופלג בחכמה", לא בגאונות וביכולת עיונית גבוהה, אלא בהנהגה ובכוח חינוכי שזה הדבר הנדרש לעת כזו, ולכן פדה אותו כי כל ישראל צריכים אליו.

ג. בין שתי אגדות

שתי אגדות מאגדות החורבן — מן הראשונה נושבת רוח של חוסר תשומת לב וחוסר רגישות, אווירה של ביטחון עצמי וצדקות שאינה מוצדקת בנסיבות הקשות של חורבן שממשמש ובא.

ובשניה — רוח של אחריות ורצון עז לשינוי, בלא להטיל דופי באחרים אלא נכונות להנהגה והובלה תוך כדי קבלת הדין בענווה, ואמונה בכוח לגאול את העם ולהחזירו למוטב ע"י דוגמה אישית.

הרב יואל פרידמן

נתינת שאריות מזון לבהמות

הקדמה

נקודת המוצא שבדיוננו ששארייות מזון מפירות שיש בהן קדושת שביעית – אין לזרוק אותם ישירות לפח האשפה. זאת מפני שבדרך כלל לאחר שאנשים גומרים את הארוחה נותרות כמויות גדולות של אוכל שראויות למאכל אדם. אמנם בדרך כלל חלק גדול מהציבור שחיי ברמת חיים גבוהה נוהג לזרוק אוכל בכמויות גדולות אך אין בכך בכדי להפקיע קדושת שביעית מהפירות, וכן פסק הגרשז"א (מנחת שלמה ח"ג ס' קלב אות י) וכן נראה מדברי הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ פ"ז הי"ג אות ג) והחזו"א (סי' יד ס"ק י), ועי' במאמרנו "התנהגות בשאריות אוכל שיש בהן קדושת שביעית" ס' התורה והארץ (ח"ו עמ' 228).
נשאלת השאלה האם מותר להשתמש באותן שאריות מזון ולתת אותן לבהמות.

א. איסור נתינת מאכל אדם לבהמה

לכאורה ישנה סתירה בין הפסוקים שבפ' משפטים לבין אלו שבפ' בהר. בפ' משפטים (שמות כג יא) נאמר:

"והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה..."
ומשתמע מפסוקים אלו שרק הנותר או מה שאינו ראוי לאכילת האדם מיועד לבהמה. לעומת זאת בפ' בהר (ויקרא כה ו-ז) נאמר:

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך. ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל".
כלומר שכל אוכל המיועד לאדם מישראל מיועד גם לעבד, לשכיר וכן לבהמה ולחיה.

הבדל זה שבין הפסוקים בא לידי ביטוי גם בשתי דרשות האחת בתורת כהנים והשניה בתוספתא. בתורת כהנים (בהר פ' א פ"א ה"ז) נאמר:

"דבר אחר ואכלו אביוני עמך (משפטים) הראוי לאדם, והראוי לבהמה לבהמה..."

ומכאן שמאכל אדם אינו מיועד לבהמה, ואסור לתת לה אלא מאכל בהמה (שיש בו קדושת שביעית). ובטעם הדבר כתב הר"ש שיש בנתינת פירות שביעית לבהמה משום הפסד, אף שאפשר לומר שלומדים זאת מגזירת הכתוב, עי' יראים (סי' קנח [קפו]), וערוך השולחן (סי' כד סעי' יא).

בתוספתא (שביעית פ"ה הי"ג, ליברמן ה"כ עמ' 189) לעומת זאת, נראה שאין איסור שבהמה תאכל גם מאכל אדם:

"פירות שביעית אין מאכילין אותן לבהמה ולחיה ולעופות אם הלכה

בהמה מאיליה לתחת תאינה ואוכלת בתאנים לתחת חרוב ואוכלת
בחרובין אין מחייבין אותו להחזירה משם שני בארצך תהיה כל תבואתה
לאכל (בהר)."

הדין הזה שהבהמה יכולה לאכול מאכל אדם ואין למנוע ממנה מלעשות כן,
נלמד מהפסוק "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל" וכן פסק
הרמב"ם (הל' שמיט' פ"ה ה"ה). בהמשך יתבאר באיזו מידה יש איסור לבהמה לאכול
מאכל אדם ובאלו מקרים אין למנוע זאת ממנה.

ב. הפקר לאדם או אף לבהמה

נאמר במשנה (שקלים פ"ד מ"א)¹: "שומרי ספיחי שביעית נוטלין שכרן מתרומת
הלישכה"².

התוס' (שם ד"ה לשמור) שואלים היאך מקריבים מזה את העומר הרי יש בספיחין
הנ"ל איסור משומר? ומיישבים התוס':

"וי"ל שלא היה מוחה לעולם מליקח רק שהיה מודיען שיחדום לעומר
ומעצמן היו נמנעין מליקח".

כלומר ששמירה זו לא עקרה את חובת ההפקר, ובאמת מי שרצה יכול היה
לקטוף את הספיחין. אך בתוס'³ תירצו תירוצ אחר:

"ושומרי ספיחים בשביעית דפ' הבית והעלייה (ב"מ דף קיח). לא שומרים מן
האכילה דלא היו צריכין לשומדם מבני אדם דמאיליהם היו פורשים כשהיו
יודעין שהן לצורך העומר ולא היו שומרין אותם אלא מבהמה חיה ועוף..."

כלומר שלא היו שומרים על התבואה ולא היו מונעים מבני אדם לקחתם,
שכן הפירות הם הפקר ואם שומר עליהם יש בהם איסור משומר⁴. אך אותם
שומרי ספיחין היו שומרים שבהמה, חיה ועוף לא יקחו מן התבואה. ומכאן,
שהחובה להפקיר את פירות השביעית אינה כוללת הפקר לבהמות ולחיות, כי מה
משמעותו של הפקר אם אנו יכולים למנוע מהם לגשת ולאכול מן ההפקר⁵?

לעומת זאת, בירושלמי (פאה פ"ו ה"א) מוכח שהמצווה "והשביעית תשמטנה
ונטשתה" כוללת גם הפקר לבהמות ולחיות. בית שמאי ובית הלל נחלקו האם
הפקר שמוגבל רק לעניים תקף ופוסט מחיוב תרו"מ או שהפקר חייב להיות
מוחלט: "בית שמאי אומרים: הבקר לעניים – הבקר, ובית הלל אומרים: אינו הבקר

1. ב"מ (קיח ע"א).

2. ע"ע בגמ' בגמ' בבא מציעא (נח ע"א) וברש"י שם.

3. ר"ה (ט ע"א ד"ה וקציר), סוכה לט ע"ב, וכן מובא בשטמ"ק (ב"מ נח ע"א בשם הר"ש משאנץ),
תוס' (יבמות קכב ע"א ד"ה של בשם ר"י).

4. ספרא (בהר פרשה א): מן השבות בארץ אתה אוכל ואין אתה אוכל מן השמור, ולדעת כמה
מהראשונים יש איסור בפירות ע"י שבת הארץ (פ"ד ה"א אות ב).

5. ועי' רש"ש (לתוס' ר"ה שם) שתמה על התוס' מדברי הירושלמי שמובא להלן, שבו אנו רואים
שההפקר הוא גם לבהמות ולחיות, סימן שהבין ששיטת התוס' אינה כן.

עד שיבקיר אף לעשירים כשמיטה...". ר' יוחנן בירושלמי (שם) מפרש טעמו של בית שמאי: "לעני ולגר מה ת"ל תעזוב אותם יש לך עזיבה אחרת כזו מה זו לעניים ולא לעשירים אף מה שני' במקו' אחר לעניים ולא לעשירים". כלומר שהאב-טיפוס של ההפקר הוא ההפקר בפאה ובו מפקירים לעניים בלבד. ריש לקיש ביאר טעמו של בית הלל: "תשמטנה ומה ת"ל ונטשתה יש לך נטישה אחרת כזו מה זו בין לעניים בין לעשירים". כלומר שלדעתו האב-טיפוס של ההפקר הוא ההפקר של השמיטה ובו יש להפקיר בין לעניים ובין לעשירים. הגמ' מסבירה שהמח' בין ר' יוחנן לריש לקיש אליבא דבית הלל היא האם די בכך שיפקיר לאדם או שצריך שיפקיר אף לבהמות ולחיות. לדעת ר' יוחנן די בהפקר לאדם אך לדעת ריש לקיש הלומד מההפקר בשמיטה צריך ההפקר לכלול גם הפקר לחיות ולבהמות. אין וויכוח ביניהם על מהות ההפקר בשמיטה אלא האם אנו לומדים כל הפקר בתורה מההפקר בשמיטה. מוכח א"כ שחובת ההפקר כוללת גם בהמות וחיות⁶.

במכילתא (משפטים פרשה כ ד"ה ויתרם תאכל) מובא שבשנה השביעית הפירות פטורים מתרו"מ:

"ויתרם תאכל חית השדה... הקיש אדם לבהמה, מה בהמה אוכלת מהראוי לה בשביעית שלא מעושר, אף אדם אוכל מן הראוי לו בשביעית שלא מעושר..."

וכן מביא רש"י (ר"ה טו ע"א). שואל על כך בטורי אבן (ר"ה טו ע"א ד"ה פטורה) מדוע יש צורך בלימוד מיוחד לפטור שביעית ממעשר, הרי בשביעית הפירות הם הפקר והפקר פטור מן המעשר שנא' ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עימך – יצא זה שיש לו חלק וכו' (ספרי דברים פ"ס קט)? מיישב הטורי אבן שהחידוש ששביעית פטורה מן המעשר זהו אליבא דר"ל הסובר שהפקר שאינו לנכרי ולחיה אינו הפקר וכיוון שהפקר, דשביעית הוא רק לישראל אזי הו"א שחייב במעשר, קמ"ל "ויתרם תאכל חית השדה" שפטור.

נקודת המוצא של דבריו שהפקר בשביעית הוא רק לישראל, אך דבריו מוקשים שכן כאמור בירושלמי מוכח שההפקר בשמיטה הוא גם לחיות וגם לבהמות. וע"ע באבנ"ז (י"ד ס' תמה אות ד-ו) שמתייחס לדברי הטו"א, אך מסקנתו ביחס להפקר בשביעית אינה ברורה. הוא מוכיח מדברי הרמב"ם (פ"ד ה"ל), שההפקר אינו כולל את הנכרים, וז"ל הרמב"ם (פ"ד ה"ל):

"עירות ארץ ישראל הסמוכות לספר מושיבים עליהם שומר כדי שלא

6. כן פירשו כל הפרשנים לירושלמי ע"י ר"ש למשנה (פאה שם) וכן רש"ס, פנ"מ והגר"א לירושלמי. ולהלכה נקטו רוב הפוסקים כדעת ריש לקיש ע"י נוב"י (אבה"ע מהד"ק סי' נט) כי סתמא דגמ' בב"מ כר"ל וכן משמע מדברי הרמב"ם (הל' נדרים פ"ב ה"טו): "המפקיר לעניים אבל לא לעשירים אינו הפקר עד שיפקיר לכל כשמיטה...". וכ"כ מהר"ם בן חביב בפירושו לירושלמי (פאה שם) וכתב שרק בבבלי קיי"ל כר' יוחנן לגבי ר"ל אך בירושלמי אין הכרח לכלל הזה, וע"ע סמ"ע (חור"מ סי' רעג ס"ק ז). אך מדברי הטורי אבן (להלן) משמע שקיי"ל כר' יוחנן.

יפוצו עכו"ם ויבחו פירות שביעית".

אלא שאפשר לדחות דבריו שהשמירה בעיירות ספר אינה סותרת את ההפקר אלא מיועדת לשמור על הגבולות כדברי הגמ' (עירובין מה ע"א) או משום שחששו שהגויים יקחו מעל הכמות המותרת לכל אחד כדברי התוספתא (שביעית פ"ח ה"א) בהקשר לאוצר בית דין.

בקהילות יעקב (בכורות ס' ב) מיישב את קושיית הטורי אבן; מחד ההפקר הוא לכולם כדברי הירושלמי ומאידך צריך פסוק כדי לפטור פירות שביעית מחיוב תרו"מ. הוא מסביר שיש שני דינים: (א) "והשביעית תשמטנה" — הפקר זה הוא אפקעתא דמלכא, ורחמנא אפקריה רק לישראל. (ב) ה"נטישה" היא פעולה אקטיבית שהאדם מתייחס לפירות כהפקר ומפקיע את בעלותו. "נטישה" זו חייבת להיות מוחלטת, גם מנכרים וגם מחיות ובה נחלקו ריש לקיש ור' יוחנן בירושלמי האם מ"הנטישה" בשמיטה אנו לומדים מהותו של הפקר בכל התורה כולה. בקהילות יעקב (ר"ה ס' י) מוסיף שאמנם "הנטישה" כוללת גם נכרים וגם חיות אך בפועל אין נטישה" פועלת את ההפקר שכן בעת "הנטישה" כבר אפקריה רחמנא ולא היה ממון הבעלים. לכן אף ש"הנטישה" היא כללית ההפקר הוא רק לישראל וצריך פסוק כדי לפטור פירות שביעית מתרו"מ.

לסיכום, מצאנו שיש מחלוקת אם ההפקר כולל אף נכרים וחיות. מדברי התוס" נראה שאין ההפקר כולל חיות ובהמות אך מהירושלמי מוכח שההפקר כולל גם אותם.

ג. אין מחייבין אותו להחזירה

כאמור נאמר בתוספתא (שם) שאין מאכילין בהמות וחיות אך אם הלכה מאליה "אין מחייבין אותו להחזירה משם שנ' בארצך תהיה כל תבואתה לאכל (בה)". אפשר להבין שאין חובה למנוע מן הבהמות לאכול מאכל אדם בשני אופנים: 1. באופן בסיסי פירות שביעית הם הפקר והם מיועדים גם לבהמות, לכן אם הבהמות אוכלות אין למנוע מהן. 2. אין חובה מצידנו למנוע שבהמות יאכלו פירות שביעית כי אמנם יש בנתינת פירות שביעית לבהמה משום הפסד פירות שביעית (כדברי הר"ש והראב"ד לעיל פרק א'), אך אם היא אוכלת מעצמה יש בכך רק גרם-הפסד וזה מותר.

1. אין מחייבין אותו להחזירה מפני חובת ההפקר

אם אנו נוקטים כדברי הירושלמי שההפקר כולל גם חיות ובהמות אפשר להסביר ש"אין מחייבין אותו להחזירה" מפני שהתורה גילתה שהפירות מיועדים גם לבהמות ולחיות. וכן המשמעות הפשוטה של התו"כ שמביאה מקור לדין

7. כך הבינו דבריהם הרש"ש ע"י הערה 5, אף שלדברי החזו"א ע"י להלן פרק ג/2 אין הכרח לכך. אך מדברי טורי אבן לעיל ברור שההפקר הוא רק לישראל, ומסתפק בכך האב"נ (שם).

"אין מחייבין" מהפסוק "בארצך תהיה וכו'". וכן נראים דברי הר"ש (לתו"כ שם, ועי' ראב"ד שם):

"דאין נותנין אוכלי אדם לבהמה בשביעית **שזהו הפסד**. ובתוספתא (שביעית פ"ה ה"ג) הלכה הבהמה תחת התאנה ואכלה מאליה – אין מחייבין אותו להחזירה **שנאמר ולבהמתך ולחיה**..."

לאחר שהר"ש מסביר שאיסור האכלת בהמות הוא מפני הפסד פירות שביעית הוא לומד ש"אין מחייבין אותו להחזירה" מהפסוק: "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול" – משמע שהסברה היא מפני ההפקר, שכן אם גרם-הפסד מותר לשם מה צריך פסוק כדי ללמדנו זאת?⁸

ואם אכן "אין מחייבין אותו להחזירה" מפני שההפקר הוא אף לבהמות ולחיות, והתורה ייעדה את הפירות הגדלים בשמיטה גם עבורם, אולי אף **אסור למנוע** ממנה מלאכול אותם?⁹ אך עי' בחזו"א (סי' יד ס"ק ד) שפשיטא לו שאין איסור למנוע מבהמה לאכול פ"ש כמו שאין איסור בשנה רגילה למנוע מבהמה לאכול פירות הפקר¹⁰. לפי זה יש להבין מה משמעותו של ההפקר לבהמות ולחיות אם בעה"ב יכול למנוע מהם לאכול את הפירות? לכן מוסיף החזו"א (שם):

"...משמע דשביעית הפקר אף לבהמה! לעניין שאם אוכלת תחת התאנה שאין מחזירין אותה..."

כלומר משמעותו של ההפקר הוא שאם אוכלת מעצמה אסור להחזירה, אך למנוע ממנה להגיע ליבול – מותר. לפי"ז אפשר להסביר את התוס' גם אליבא דהירושלמי כי אף שהיו שומרים ספיחי שביעית מפני בהמות וחיות אין זה בהכרח אומר שלא הפקירו את הפירות לחיות ולבהמות.

2. אין מחייבין אותו להחזירה מפני גרם-הפסד

לפי התוס' (לפי הבנתנו הראשונה, עי' הערה 5, 7) הסובר שההפקר הוא רק לישראל מדוע אין "מחייבין אותו להחזירה", הרי למדנו בתו"כ (שם) "הראוי לאדם – לאדם והראוי לבהמה לבהמה"? ויש לפרש שלא מוטלת עלינו החובה למנוע מן הבהמות לאכול פירות שביעית. ואף שיש באכילת פירות שביעית משום הפסד, זהו רק גרם-הפסד ומותר¹¹. גם אם נסבור שגרם-הפסד אסור ייתכן שלא מוטלת עלינו החובה לשמור על פירות שביעית מפני נזקים הבאים עליהם, וכן פירש החזו"א (שם) כאפשרות שניה.

8. ועי' במק"ד (סי' נט אות ה סד"ה הנה) שהוכיח מכך שגרם-הפסד אסור.
9. עי' במאמרנו (התורה והארץ ח"ו עמ' 230) שמצאנו בתוספתא שהמילים "אין מחייבין" מתפרשים לפעמים במובן שאסור לעשות כן, כגון "אין מחייבין אותו לוכל קניבתו של ירק".
10. עי' בדברי הגר"ש ישראלי זצ"ל (התורה והמדינה ח"ג עמ' קיח בהערה) שמי שמונע מבהמה לאכול פ"ש תבוא עליו הברכה, שכן טעם איסור האכלת הבהמות הוא מפני ההפסד.
11. כן פירש בס' תורת הארץ (פ"ח אות מד), עפ"י מהרי"ט (ח"א סי' פג); בעניין גרם-הפסד בפ"ש עי' במאמרנו (התורה והארץ ח"ו עמ' 201 ואילך).

בתוספתא מבואר ש"אין מחייבין אותו להחזירה" כאשר הבהמה הלכה "תחת התאנה" ואכלה מן התאנים שבעץ. מה הדין אם אדם כבר זכה בפירות — זאת לא התבאר בתוספתא, ובכך יש נפ"מ בין שני הטעמים: אם הטעם ש"אין מחייבין אותו" זהו מפני שהפירות הפקר גם לבהמות — אזי אם אדם זכה בהם הם כבר אינם הפקר; וכ"כ בבית רידב"ז (ס' ה סעי' ח בהגה) וכן חזו"א (שם). לעומת זאת, אם הטעם ש"אין מחייבין אותו להחזירה" הוא שגרם-הפסד מותר, ולא אכפת לן שהבהמה אוכלת מעצמה — בכה"ג ג"כ יהיה מותר (תורת הארץ (שם). על כן יש לתמוה גם על הרידב"ז וגם על החזו"א. שיטתו של הרידב"ז שגרם-הפסד מותר (עי' בית רידב"ז ס' ה סעי' א, סעי' יז), מדוע א"כ כתב שיש למנוע בהמות לאכול פ"ש לאחר שזכה בהם. ואמנם יש ליישב את דבריו שסובר כיראים או כערוה"ש (הובאו לעיל בפרק א') שנתנית מאכל אדם לבהמה אינו אסור מפני ההפסד אלא מגזירת הכתוב. כאמור, החזו"א בתחילה מבאר שהטעם ש"אין מחייבין" הוא מפני ההפקר, וז"ל:

"...משמע דשביעית הפקר אף לבהמה! לעניין שאם אוכלת תחת התאנה שאין מחזירין אותה..."

אך בהמשך כותב ש"אין מחייבין אותו וכו'" משום שאין חובת שמירה על פ"ש:

"והא דקתני אין מחייבין אותו להחזירה משום דס"ד לחייבו כדי לשמור מאכל אדם מן ההפסד ולא יהיה בזה מצוות תשמטנה, ואמר שאינו כן וכיון שאין כאן משום חיוב שמירה — יש כאן משום מצות ונטשת..." ולכן לא ימנע מן הבהמות לאכול וכדי שלא לסתור את חובת ההפקר. נראה שהחזו"א הוסיף ש"יש כאן משום מצוות ונטשת" כדי לבאר מדוע נצרך לימוד מהפסוק ללמדנו ש"אין מחייבין", אך זה אינו מובן, שאם כדבריו שפשיטא שמותר למנוע מבהמה לאכול פירות הפקר מחד ומאידך לא מוטלת עלינו החובה לשמור פ"ש¹², אזי די בטעם שאמר "שאין כאן משום חיוב שמירה". לכן גם לא מובנת מסקנתו (שם ד"ה ונראה) שלאחר שזכה האדם בפ"ש יש למנוע מבהמות לאכול אותם:

"ונראה דווקא באוכלת מן התאנה במחזירין אין מחזירין אותה אבל בתלוש חייב להחזירה דבתלוש שכבר זכה הוא ממונו עד הביעור ואיכא משום איסור מאכל אדם לבהמה".

אם הטעם ש"אין מחייבין" הוא משום שאנו לא מחוייבים בשמירתה, מה בכך שכבר זכה בפירות, וצ"ע.

ד. נתינת שאריות מזון לבהמות

1. הפיכת מאכל אדם למאכל בהמה

שאריות המזון עליהם אנו דנים ראויים למאכל אדם ולכן כל עוד הם ראויים לכך אסור לתת אותם לבהמה, אך כאשר הם מתקלקלים קצת וראויים

12. בניגוד לתרומה שנאמר בה "משמרת תרומותי" עי' במאמרנו (התורה והארץ ח"ג עמ' 229).

רק למאכל בהמה, כי אז מותר לתת אותם לבהמה. כך למדנו מדברי הירושלמי (פ"ז ה"א):

"והדא קניבתא דירקא, מסקין ליה לאיגרא והיא יבשה מן גרמא".

וכתב הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ פ"ה ה"ב):

"ואם לקח קניבת ירק והעלהו על הגג ונתייבש, ואינו ראוי רק לבהמה - מותר להאכילו לבהמה ולעשות ממנו מלוגמא לאדם כדין מאכל בהמה". הרב קוק זצ"ל למד מדברי הירושלמי שבדיעבד, אם מאכל אדם כבר אינו ראוי לאדם והוא ראוי למאכל בהמה - מותר להאכיל אותו לבהמה. אך בדברי המהרי"ט (ח"א סי' פג) נראה שלמד מן הירושלמי הנ"ל יותר מכך. המהרי"ט מוכיח מהירושלמי שגרם-הפסד מותר, ונלענ"ד שהוא מסביר שיש בירושלמי פתרון למי שרוצה להשתמש במאכל אדם עבור בהמותיו. הפתרון הוא שיעלה את קניבת הירק לגג במטרה לפוסלם ממאכל אדם. אם ההסבר הוא כדברי הרב קוק זצ"ל אין ללמוד מכאן היתר בגרם-הפסד כי אין מדובר בפעולה אקטיבית הנעשית בגרמא אלא בפעולה פסיבית הנעשית מאליה¹³.

עכ"פ למדנו שכדי לתת שאריות מזון לבהמה צריך שייפסלו ממאכל אדם.

2. נתינת שאריות מזון בגרמא

ברצוננו להציע שמי שיש לו שאריות מזון מפירות שיש בהם קדושת שביעית ייתן אותן לבהמות גם לפני שהן מתקלקלות (שכן גם הבהמות והחיות שברשותנו מפונקות), אך לא ייתן את האוכל לבהמות ולחיות ממש בפניהן אלא יניח להן את מזונן כשהן אינן במקום ולאחר מכן הן תבאנה ותאכלנה מעצמן. כאמור יש מן הפוסקים שהסבירו ש"אין מחייבין" זהו משום שגרם-הפסד מותר, ולדעתם אין זה משנה אם כבר זכה בהם אדם או לא. גם אם אנו נוקטים שההפקר הוא הפקר גם לבהמות ו"אין מחייבין" מפני שהתורה הפקירה פירות שביעית גם לבהמות, מ"מ גם לדעתם ייתכן שאם מניח את האוכל כאשר הבהמות אינן במקום יודו שיש בכך משום גרמא (וכדלהלן) ומותר. אמנם יש מן הראשונים והפוסקים (יראים וערוה"ש הובאו בפרק א') הסוברים שנתנת אוכל אדם לבהמה אינו אסור משום הפסד ולדעתם ייתכן שאסור לתת לבהמות אוכל אפילו בדרך של גרמא, אך כדאי הם הר"ש והראב"ד שביארו את טעם איסור האכלת מאכל אדם לבהמה משום הפסד.

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (ס' תרומת שמעון עמ' 204) דן אם מותר להעלות בהמות על מקשת אבטיחים של תרומה - אם יש בזה משום גרמא או משום מעשה בידים, ומביא מח' ראשונים בהקשר למעמיד בהמת חברו על קמת חברו - חייב (ב"ק נו ע"ב); לדעת התוס' חייב משום שן ולדעת הרשב"א הוי מעשה בידים (וכ"פ הרמ"א חו"מ סי' רצד סעי' ג) ולכן חייב אף ברה"ר. וכתב (תרומת שמעון שם) שאם מקרב את הבהמות לשטח ואינו מעמידם ממש והם הולכות לשם

13. עי' הר צבי (זרעים ח"ב סי' נד).

מאליהם הוי גרמא. ועי' עוד בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א סי' קמח אות ב) שדן על מקרה שמניח חלה לפני כלבו אם הוי גרמא אם לאו¹⁴. ובכרם ציון (אוצר התרומות הלכות פסוקות עמ' קצח) מסיק הגרצ"פ שאין זה גרמא בפרט לדעת הרשב"א הנ"ל. ומ"מ נראה כאמור שאם מניח את האוכל כאשר הבהמה אינה בקרבת מקום ולאחר מכן הבהמה באה מאליה ואוכלת, ייתכן שבזה כו"ע יודו דהוי גרמא.

14. הגרצ"פ מביא מס' יהושע (לרב העשיל באב"ד סי' מא) שהנחת מאכל בפני בהמה היא גרמא עפ"י הגמ' ב"ק (מז ע"ב) מפני "שהוה לה שלא תאכל", ועי' במאירי (ב"ק שם) שהסביר שזהו גרמא וכן בדברי הרא"ש (ב"ב פ"ב סי' יז) ועי' בירור הלכה (הלכה ברורה לב"ק שם). ועי' בחידושי תורת חיים (ב"ק שם) שמבחין בין נותן סם המוות בפני הבהמה שהוה גרמא כי לא עבידא דאכלה לבין נותן פירות שהוא דינא דגרמי, ובמקרה זה פטור מפני שהוה לה שלא תאכל, ומביא שם משם הריצב"א שאם מצוי ורגיל הו"ל דינא דגרמי. ולפי"ז בנד"ד ייתכן שיהיה אסור. אך עי' רא"ש (ב"ב שם, וכן ב"ק פ"ט סי' יג) שמביא שלוש הבחנות בין גרמא לדינא דגרמי: "דכל היכא שהוא בעצמו עושה ההיזק לממון חברו וברי היזיקא מיקרי דינא דגרמי וחייבו ועוד יש לחלק דכל היכא דההיזק נעשה מיד בשעת מעשה נקרא דינא דגרמי...". ומשמע שצריך שיהא גם הוא בעצמו עושה וגם ברי היזיקא, ובנד"ד אולי הוה כברי היזיקא, אך הוא עצמו אינו עושה ההיזק וההיזק לא נעשה מיד; ובמאירי שם כתב בפירוש גם לגבי פירות שהו"ל גרמא. ועי' שבה"א (פ"ב ה"ד אות ב והערה 5 ועי' הערה 14, 15) לגבי המדייר בשביעית שלרמב"ם הוה גרמא אף שבוודאי מצוי ורגיל. ועי' חוות בנימין (ח"א סי' כז) "הדרכים להיתר מלאכות בשבת בשעות הדחק וסיווגן" שבשבת מלאכה בגרמא אינה מלאכה. ועי' ס' המעשר והתרומה (עמ' קיג) אודות ההיתר של הגר"ש סלנט זצ"ל להניח תרו"מ במרחק מהבהמה, ועי' ס' תורת רבינו שמואל סלנט זצ"ל (סי' מד עמ' רל-רלח) ועי' פסקים וכתבים לגרי"א הרצוג זצ"ל (כרך ג' סס"י לב).

הרב אהוד אחיטוב

קדושת נטע-רבעי במטע של היתר מכירה

שאלה

מטע תפוחים בשנה הרביעית לנטיעתו, שנמכר לנכרי על ידי הרה"ר לישראל, האם ניתן לדלל את החנטים שעליו על מנת ששאר הפירות יהיו גדולים וטובים, או שהדבר אסור כיון שיש בכך הפסד פירות נטע-רבעי?

תשובה

דין נטע-רבעי נוהג גם בשנת השמיטה כמבואר במשנה (מעשר שני פ"ה מ"א) ונפסק ברמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ז). כיון שפרות אלו הפקר, עליו ליידע את האנשים שקוטפים את הפרות, שעליהם לחלל את הפרות אחר הקטיף. במקרה הנידון אין צורך לעשות כן, כיון שמדובר בפרות של היתר מכירה שאין חיוב להפקירם. אך קיימת שאלה אחרת: האם במטע של היתר מכירה שדינו כמטע של נכרי, יש לנהוג בפרותיו דיני קדושת נטע-רבעי כבפרות ישראל, או שהם כחולין לכל דבר?

א. מחלוקת הראשונים בנטע-רבעי של נכרי

במשנה (תרומות פ"ג מ"ט) נאמר:

"הנכרי והכותי תרומתן תרומה ומעשרותן מעשרות והקדשן הקדש. רבי יהודה אומר אין לנכרי כרם רבעי, וחכמים אומרים יש לו. תרומת הנכרי מדמעת וחייבין עליה חומש. רבי שמעון פוטר".
וכתב הרמב"ם (פיהמ"ש שם) **שהלכה כחכמים**, אלא שפירש את דבריו בהל' מע"ש ונט"ר (פ"י ה"י) שגם לדעת חכמים הדבר תלוי ברצון הנכרי, וז"ל (שם):
"ויש לנכרי נטע רבעי. שאם בא לנהוג במצוה זו הרי הוא קדש כנטע רבעי".
כלומר, גם לדעת חכמים אם אין הנכרי מעוניין בכך, לא תחול קדושת נטע-רבעי על פירותיו.

לעומת דברי הרמב"ם כתבו הר"ש והרא"ש (תרומות שם מהדורת מכון מוצל מאש ד"ה **שבארץ ישראל אין חולק על כך שיש לנכרי נטע-רבעי ואין הדבר תלוי ברצונו**, כיוון שאין לו קניין בארץ ישראל להפקיע תרו"מ והוא הדין שאין לו קניין להפקיע חיוב נטע-רבעי. המחלוקת בין רבי יהודה וחכמים היא רק בסוריא ששם יש לנכרי קניין להפקיע תרו"מ כמבואר בגמ' (גיטין מז ע"א). וכן פסק בשו"ת הרשב"א (ח"ה סי' נו ד"ה ועוד תנן בפ"ג דמס' תרומות) שיש לנהוג דיני נטע-רבעי בעצי פרי של נכרים. ניתן להביא ראיה לשיטת הר"ש והרא"ש מלשון התוספתא (תרומות פ"ב ה"ג):
"אבל ערלה וכלאי הכרם שוין לנכרים בארץ ישראל, בסוריא, ובחוצה

לארץ אלא שר' יהודה אומר אין לנכרים כרם רבעי בסוריא וחכמים אומרים יש לו...¹.

ומכאן שהמחלוקת בין ר' יהודה לבין חכמים היא בסוריא אך בא"י לכו"ע יש נט"ר. מהנ"ל עולה שדין נטע-רבעי בפירות נכרי נתון במחלוקת ראשונים. לדעת הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) הוא חל ברצון הנכרי, ואילו לדעת הר"ש הרא"ש והרשב"א אין הדבר תלוי ברצונו, ובכל מקרה יש קדושת נטע-רבעי בפירות שגדלו בבעלות הנכרי.

בס' דרך אמונה ביאר שמחלוקתם תלויה בשאלה העקרונית האם נט"ר זה המשך דין ערלה או לא. שלדעת הר"ש והרא"ש נטע-רבעי הוא המשך של איסור ערלה, וכמו שקיים דין ערלה בפירות מטע הנכרי בשלוש השנים הראשונות, כך קיים דין נטע-רבעי במטע הנכרי בשנה הרביעית. ואילו לדעת הרמב"ם שנטע-רבעי הוא מצווה בפני עצמה, יתכן שינהג דין ערלה במטע של נכרי בא"י אך לא יחולו עליו דיני נטע-רבעי.²

1. כיצד יתיישבו דברי הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) עם פשט לשון התוספתא (שם)? לענ"ד ניתן לומר שהרמב"ם התבסס על הבנתו בירושלמי (מע"ש פ"ה ה"ב, ופאה פ"ז ה"ו). שהרי מחלוקת רבי יהודה וחכמים הובאה בירושלמי (שם) ונחלקו הפרשנים כיצד להבין את מהלך הסוגיה. לדעת הפני משה (שם ד"ה כיני מתניתין) בהו"א אכן הבין הירושלמי (שם) שמחלוקת רבי יהודה וחכמים במשנה (תרומות פ"ג מ"ט) היא גם לגבי נטע-רבעי של נכרי בא"י, ומסקנת הירושלמי עפ"י התוספתא הנ"ל שמחלוקתם היא רק בסוריא. לעומת זאת, יש המבארים שכבר בתחילה מבין הירושלמי כדברי התוספתא שמחלוקת רבי יהודה וחכמים היא רק בסוריא כן משמעות דברי הרש"ס (פ"ז ה"ו ד"ה תמן תנינן, וד"ה כב"ש על דעתיה דרבי), וכן היא גי' הגר"א בירושלמי (מעשר שני פ"ה ה"ג). לפי שתי הדעות הנ"ל יוצא שאם הלכה כחכמים אזי יש דין נטע רבעי לנכרי בסוריא וכ"ש בא"י, וכפי שאכן נקט הרש"ס (פאה פ"ז ה"ו ד"ה ולענין הלכה). לפי זה יתכן לומר שהרמב"ם פירש מצד אחד שגם מסקנת הירושלמי שרבי יהודה פוטר נטע רבעי של נכרי גם בא"י, והפטור שהוזכר ביחס לסוריא הוא אפילו בנטע-רבעי של ישראל כפי שאכן פסק הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"א) שכמו שאין מביאין מע"ש מסוריא כך אין מביאים ממנו פירות נטע-רבעי. זאת עפ"י גי' בירושלמי, ולפיהן הפטור מנטע-רבעי של נכרי אינו קשור דוקא לסוריא, ודין נט"ר בסוריא אינו דוקא ביחס לנכרי. ועי' עוד רש"ס (מעשר שני פ"ה ה"ג ד"ה כב"ש על דעתיה דרבי) שביאר באופן דומה את דברי הרמב"ם אך דחה אותם, ועי' תוספתא כפשוטה (תרומות עמ' 318).

2. וכן משמע במנחת ביכורים (תרומות פ"ב ה"ג) שפירש שדעת חכמים שיש נטע-רבעי לנכרי כפי שיש לו ערלה בשלוש השנים הראשונות. ועי' דרך אמונה (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י בבאה"ל ד"ה ויש לגוי, ושם פ"ט ה"א בבאה"ל ד"ה נטע רבעי).

יתכן לומר שכך פירשו הר"ש והרא"ש את מחלוקת רבי יהודה וחכמים עפ"י הירושלמי (מעשר שני פ"ה ה"ב); רבי יהודה פוטר נטע-רבעי של הנכרי בסוריא כיון שזה דומה למע"ש, ומע"ש אינו נוהג בפרותיו בסוריא, שהרי שם יש לו קניין להפקיע תרומה. וחכמים חולקים על כך כיוון שהם משווים זאת לערלה שנוהגת גם בפירות הנכרי בסוריא. ועי' שו"ת הרשב"א (ח"ה סי' נו).

ב. ביאור שיטת הרמב"ם

באיסור ערלה פסק הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ה) שהוא נוהג בשל נכרי וכן פסק לעניין כלאי הכרם (הל' כלאים פ"ה ה"ה) ולא כתב שהם תלויים ברצון הנכרי. נשאלת השאלה מדוע לגבי נטע-רבעי הוא תולה את החלות ברצון הנכרי?! שאלה זו העלה המנחת חינוך (מצוה רמז הוצאת מכון ירושלים ס"ק יד ד"ה והנה בגוי) ונשאר בצריך עיון.

בס' תורת הארץ (פ"ט אות לו ד"ה ועוד י"ל) ביאר את שיטת הרמב"ם שנטע-רבעי אינו דומה לערלה אלא למעשר שני. לכן, כיון שהנכרי אינו מחוייב להפריש תרומות ומעשרות ובכללם מע"ש, אך יכול לעשות כן מרצונו, כמבואר במשנה (תרומות פ"ג מ"ט). הוא הדין שאינו חייב לנהוג קדושת נטע-רבעי בפירות השנה הרביעית לנטיעה, אך יכול לנהוג קדושה זו מרצונו.

אלא שההשוואה בין נטע-רבעי לבין מע"ש בנקודה זו אינה מובנת כי קיים ביניהם שוני מהותי שנטע רבעי זוהי קדושה הבאה מאליה ואינה תלויה ברצון ובמעשה של איש, לעומת קדושת מע"ש שתלויה ברצונו להפריש ובמעשה ההפרשה עצמו. כיצד אם כן ניתן ללמוד ממע"ש לנטע-רבעי שנטע רבעי של נכרי יחול רק לפי רצונו?!

בס' תורת הארץ (פ"ט אות לט ד"ה ואף להרמב"ם) העלה אפשרות ליישב את שיטת הרמב"ם שאכן קדושת נטע-רבעי חלה על פירות הנכרי מיד; במה מתבטא א"כ רצונו של הנכרי בנט"ר? אלא שבטרם שהועלו פירות הרבעי לירושלים מותר לו לאכלם כמו במע"ש שאף שקדושת מע"ש חלה מיד בעת ההפרשה אך מן התורה איסור אכילתו מחוץ לירושלים קיים רק לאחר שהמע"ש נכנס לירושלים ויצא ממנה. ההבדל בין הנכרי לישראל הוא שלאדם מישראל יש מניעה מלאכול נט"ר כיוון שאם הוא יאכל בלא פדיון הוא מבטל מצוות עשה של פדיון מע"ש או נטע-רבעי, ויתכן שאף עובר על לאו מדרבנן. אך לנכרי שאין מצווה לפדותו, מותר לו לאכלו מחוץ לירושלים. ולכן למרות שקדושת הנטע-רבעי חלה מאליה עדיין תלוי ברצון הנכרי אם להעלות את הפירות לירושלים ויחול עליו איסור אכילה מחוץ לירושלים, או לא. הקושי בהסבר זה הוא מכך שהרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) לא סייג את דבריו שנטע-רבעי של נכרי מותר בהסכמתו רק בטרם שהפירות נכנסו לירושלים³.

החזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק כו ד"ה ויש לעי') ביאר את דברי הרמב"ם באופן אחר. לדעתו ההשוואה של נט"ר לתרו"מ מתאימה יותר מההשוואה לערלה, משום

3. ואמנם הסבר זה אינו מתיישב כ"כ בלשון הרמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) וגם ההשוואה בין מע"ש לנט"ר עדיין אינה ברורה. שהרי אף שקיימת מציאות של מע"ש בפירות נכרי בארץ ישראל, זה משום שגמר מלאכה הוא שקובע את חיוב ההפרשה, וכשהגמר מלאכה נעשה על ידי ישראל זה כמע"ש של פירות ישראל, שחיובו מהתורה. לעומת זאת נטע-רבעי אינו תלוי כלל בפעולת הגמר מלאכה שכן הם מתקדשים בתהליך הגידול או מיד בתלישתם מהעץ.

שערלה כמוה ככלאי הכרם שניהם איסורי מאכל גמורים שלא ניתנים לתיקון, לכן הם חלים גם על פירות הנכרי. לעומת זאת תרומות ומעשרות הם מצוות שהטילה התורה על ישראל שמגדל פירות בא"י, וכך גם גדרה של מצוות נטע-רבעי. לכן כמו שפירות שנגמרה מלאכתם בידי הנכרי נפטרו מתרו"מ, כיוון שאינו מחוייב במצוות אלו, כך גם פירות שגדלו אצל הנכרי בשנה הרביעית נפטרו מחיוב נטע-רבעי. מאידך, כמו שבידי הנכרי להחליט לפני הגמר-מלאכה שברצונו להפריש תרו"מ לאחר הגמר-מלאכה, כך הוא יכול להחליט שכאשר הפירות יגיעו לשלב הגידול הראוי, תחול עליהם קדושת נטע-רבעי⁴. ונראה שזו גם כוונת הדברים בשו"ת ישועות מלכו (קריית ארבע פ"ט ה"א ד"ה ונלפענ"ד).

ג. יישוב הסתירה בדברי הרמב"ם

לאחר שביארנו את דברי הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י) יש ליישב עם מה שפסק מספר הלכות קודם לכן (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ה), וז"ל:

"הנוטע ברשות הרבים והנוטע בספינה והעולה מאליה וברשות היחיד והנכרי

שנטע בין לישראל בין לעצמו, והגזלן שנטע חייבין בערלה וברבעי".

וכתבו הרדב"ז (שם) המהר"י קורקוס (שם ד"ה ובדין הנכרי) והכס"מ (שם ד"ה ונכרי) שדברי הרמב"ם מתבססים על המשנה (ערלה פ"א מ"ב) שנטיעות של נכרי חייבות בערלה⁵. ואף שבפיהמ"ש (שם) ביאר הרמב"ם שמדובר במקרה שהנכרי נטע והישראל קנה ממנו, אך בהלכה (שם) לא חילק וס"ל שבכל מקרה יש חיוב נטע-רבעי על נטיעות של נכרי בארץ ישראל.

בספר תרועת מלך (סי' נד ס"ק ה בשם המקור ברוך והמשכנות יעקב) מיישב את הסתירה בדברי הרמב"ם וכותב שבמקרה שהישראל קנה את השדה מהגוי בשנה הרביעית – חייב בנטע-רבעי. אך אם המטע נשאר ברשות הגוי, תלוי בכוונתו ורצונו של הגוי. אולם נראה שעדיין הקושי קיים בדברי הרמב"ם.

יתכן שמטעם זה המבי"ט בקריית ספר (הל' מע"ש ונט"ר פ"י) כשפסק להלכה בדין זה, העתיק ממש את לשון הרמב"ם (שם ה"י) אך השמיט מדבריו את המלה "אם ירצה" וכתב בסתמא: "ויש לנכרי נטע רבעי כנטע רבעי של ישראל, דכיון שיש לו ערלה כדאמרו אית ליה נמי רבעי". מדבריו יוצא שיש דין נטע-רבעי גם במטע של נכרי, וכן פסקו: המנחת חינוך (מצוה רמז מהדורת מכון ירושלים אות יד והנה בגוי) ומשמע שלמד כן גם בדעת הרמב"ם, תפא"י (תרומות פ"ג בהלכתא גבירתא מ"ט), וכן נקט למעשה בשו"ת ישועות מלכו (קריית ארבע הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"י). בספר נטע הילולים (עמ' כה-כו)

4. מדברים אלו נראה שהחזו"א לא תלה את מחלוקת רבי יהודה וחכמים בשאלה האם נט"ר הוא המשך של דין ערלה, או דין מקביל למע"ש. כיוון שאף חכמים הסוברים ששייך דין נט"ר בכרם נכרי, מודים שזה תלוי בהסכמתו שלא כמו בערלה שאין זה תלוי בדעתו.
5. לדבריהם דעת הרמב"ם (שם) היא שהדרשה "ונטעתם כל עץ מאכל – פרט לשנטען עכו"ם" זהו דווקא בנטיעות שנטעו הנכרים לפני כניסת ישראל לארץ, וכן מתבאר בספרא (קדושים אות נח).

הביא את המחלוקת הנ"ל ולא הכריע. בכרם ציון (ערלה הלכות פסוקות גידולי ציון אות ז) מציין הגרש"ז אויערבאך זצ"ל את דעת ספר התרומה (הל' א"י) שלאחר חורבן ביהמ"ק השני דין א"י כדין סוריא, וכמו שביכולת קניין הנכרי שם להפקיע דין נטע-רבעי מפרות שדהו, יתכן לומר שגם בארץ לא ינהג דין נטע רבעי בפרותיו. פשוט שאפשרות זו ניתן לאומרה בדברי הרמב"ם, ולא בדברי הר"ש והרא"ש הסוברים שלדעת חכמים אף בסוריא יש במטע הנכרי דין נטע-רבעי. אך למעשה אין בדבריו הכרעה שיש לפטור נטע-רבעי במטע של נכרי.

גם בהנחיות וועדת השמיטה של הרה"ר בראשותו של הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל (בצאת השנה, היכל שלמה ירושלים תשי"ט עמ' נד סעי' י) נפסק שגם "באילנות שהם מכורים כיום לנכרי מצד שנת השמיטה" יש לנהוג בהם קדושת נטע-רבעי, אך יש לפדות את הפרות בלא ברכה. וכתבו כן, לחוש לדעות שלא חלה קדושת נטע-רבעי על פרות שגדלו במטע של נכרי.

סיכום

פרות שגדלו בשנת השמיטה במטע שנמכר לנכרי על ידי הרה"ר לישראל, יש לנהוג בפירותיו כל דיני נטע-רבעי, כדעת הרבה מן הפוסקים, אך כיוון שיש הסוברים שהרמב"ם פוטר, יש לחלל אחר כל קטיף בלא ברכה. לאור זאת יש לדון האם מותר לדלל חנטים של פירות נטע-רבעי במטע האמור, ויבואר אי"ה בעלון הבא.

הרב יהודה הלוי עמיחי

בישולי עכו"ם בחליטה

הצגת הבעיה

המפעל הנמצא בחו"ל מעבד מוצרי ירקות; קשואים, ברוקולי, כרובית ומעט תות שדה. בתהליך העיבוד נעשות הפעולות הבאות: שטיפה במים בזרם חזק, חליטה במים חמים ולאחר מכן הקפאה. התוצרת יוצאת מהחליטה לא רותחת אלא מעט חמה. כמעט ואין הבדל בטעם של הברוקולי לפני החליטה ולאחריה. לאחר החליטה מועבר הירק להקפאה עמוקה ומאופסנת בדולבים גדולים. נשאלת השאלה האם יש בפעולת החליטה משום בישולי עכו"ם?

א. נאכל חי

הגמ' (עבודה זרה לח עמוד א) אומרת:

"מר רב שמואל בר רב יצחק אמר רב: כל הנאכל כמות שהוא חי – אין בו משום בישולי עובדי כוכבים. בסורא מתנו הכי. בפומבדיתא מתנו הכי, אמר רב שמואל בר רב יצחק אמר רב: כל שאינו נאכל על שולחן מלכים ללפת בו את הפת (מאכל חשוב שנאכל עם הפת) – אין בו משום בישולי עובדי כוכבים".

התוס' הביאו שיש לנהוג כשתי הדעות לקולא, וכן נפסק בשו"ע (יורה דעה סימן קיג סעיף א):

"דבר שאינו נאכל כמו שהוא חי, וגם עולה על שלחן מלכים ללפת בו את הפת או לפרפרת, שבישלו עו"ג, אפילו בכלי ישראל ובבית ישראל, אסור משום בישולי עובדי כוכבים".

משמע מלשון השו"ע שכל דבר שנאכל חי אין בו משום בישולי עכו"ם, וא"כ לכאורה בנדון דידן הרי הברוקולי נאכל מבושל, א"כ יש בו משום בישולי נכרים. אמנם ישנם אנשים יחידים שאוכלים אותו חי, אך נראה ש"בטלה דעתם אצל כל אדם".

התנאי השני לבישולי עכו"ם הוא שהמאכל "עולה על שולחן מלכים ללפת את הפת", לכן נראה לדעת הרמב"ם שדווקא מאכל שמיועד ללפת בו את הפת – יש בו בישולי נכרים אבל דברים שאינם באים ללפת בו את הפת – אין בהם משום בישולי נכרים, וכן כתב הפר"ח (סי' קיג ס"ק ג) בדעת הרמב"ם. ברם מדברי השו"ע שהוסיף שגם בפרפרת יש בישולי נכרים מוכח שיש איסור אפילו במאכל שאינו מלפת את הפת, ובלבד שיעלה על שולחן מלכים ושרים. העולה, שבברוקולי יש לחוש משום בישולי נכרים.

ב. בשול נכרים בלא שנוי בצורה

המטרה של החליטה אינה בישול הירק לצורך אכילתו ואינה משנה את צורת הירק. היא נעשית לפני ההקפאה משתי סיבות: (1) החליטה עוצרת תהליכי הזדקנות של הירק. (2) החליטה מיועדת לפסטור הירק, כדי למנוע התרבות מיקרובים, בקטריות וכדו'.

יש לדון א"כ האם חליטה זאת נחשבת כבשולי נכרים.

הש"ך (סי' קיג ס"ק א) הביא שדעת הרמב"ם היא שאפילו לא נשתנה הדבר על ידי האור יש לאסור משום בשולי נכרים, וכן משמע מכמה ראשונים שלא הביאו את הכלל של שינוי הצורה בעקבות הבישול. לעומת זאת, לדעת הר"ן ולדעת רש"י, רק כאשר המאכל השתנה ע"י האור אסרו משום בשולי נכרים; וכ"כ המאירי והרשב"א (תורת הבית ב"ג ש"ז דף צא).

יש לבאר שהמחלוקת ביניהם נובעת מטעם איסור בישולי עכו"ם. לדעת רש"י (ע"ז לח ע"א ד"ה מדרבנן) טעם האיסור הוא שאם הנכרי יבשל עבור הישראלי יש חשש שמא הוא יאכיל אותו דבר טמא. לפי"ז יש לאסור רק מאכל שהשתנה טעמו מחמת הבישול, כי בדבר שאין הטעם משתנה, ניכר האיסור והישראלי לא ייכשל. אולם אם הסברא היא משום "חתנות" כפי שכתב הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"ז ה"ט) אין הבדל בין מאכל שהשתנה טעמו, ובכל מקרה גזרו על כך חכמים.

הר"ן (ע"ז לו ע"ב, דף טו מדפי הריף ד"ה כל הנאכל) כתב זאת כדבר פשוט שכל שלא נשתנה מבריתן ע"י האור אין בו משום בשולי עכו"ם. והוסיף הר"ן שלא ראה זאת בראשונים מפורש, ומשמע שלמרות שלא ראה זאת מפורש בכ"א דעתו להלכה שרק דברים שנשתנתה צורתם על ידי האור יש בהם משום בשולי נכרים.

יסוד המחלוקת הוא בדברי הגמ' (לו ע"ב) חז"ל ועשאו קליות אין בהם בשולי עכו"ם והגמ' מסבירה שהסיבה שלא נאסר כבישולי עכו"ם נובעת מכך שלא נשתנה על ידי האור. ונראה שלדעת הר"ן ורש"י השינוי על ידי האור הוא תנאי הכרחי לבישולי עכו"ם ואילו לפי הרמב"ם (שם הי"ז) אין זה תנאי הכרחי אלא טעם ההיתר הוא כי אין אדם מזמין את חברו על קליות. בביצה לעומת זאת (רמב"ם שם הי"ד) יש בה בשולי נכרים, כי הבישול גורם גם לשינוי בטעם וגם שינוי בצורה (הופך מנוזל למוצק).

בתורת חטאת (סי' עה סעי' טז) כתב שמדברי הראשונים שכתבו שאין בישולי נכרים בחומ"ס (ערביזין) כיוון שאינם עולים על שולחן מלכים, משמע שאפילו אם לא משתנית הצורה – אסור, שכן הקטניות אינם משתנות עקב הבישול ובכל אופן לא התירו אלא מהטעם ש"אינם עולים על שולחן מלכים". אולם לכאורה אין מכאן ראיה כנגד הר"ן, שהרי משתנה טעמו של החומס בגלל הבישול והר"ן אמר שרק במקום שלא משתנה הטעם והצורה – בכך אין איסור בשולי נכרים. הראשונים שלא הביאו את הכלל של שינוי הצורה על ידי האור סוברים כנראה ש"שינוי הצורה" הוא חלק מ"נאכל חי", שכן שינוי הצורה על

ידי האור הוא הוכחה שלא נאכל חי ולכן אין בו בשולי עכו"ם. אך כאשר משתנה טעם המאכל עקב הבישול — יש בו משום בישולי עכו"ם. העולה שבפנינו מחלוקת ראשונים האם בישול שאינו משנה את טעמו וצורת המאכל — יש בו משום בישולי נכרים. להלכה כתבו הפר"ח (ק"ג ס"ק א) וכן בדרכ"ת (ק"ג ס"ק יד) שיש מקום להחמיר, א"כ לגבי הברוקולי יש מקום להסתפק האם יש בו בשולי נכרים שהרי אינו משתנה טעמו וצורתו.

ג. בשול שאינו מבשל

כאמור החליטה אינה באה לצורך בישול של הירק אלא כהכנה להקפאה, לכן אין מבשלים את הירק לגמרי אלא עושים רק תחילת בישול. השאלה היא האם יש בכך בישולי נכרים.
השו"ע (סי' ק"ג סעי' ט) כתב:

"אם בישלו עובדי כוכבים כמאכל בן דרוסאי וגמרו ישראל, יש לאסור, אלא אם כן הוא ערב שבת או ערב יום טוב או שיש הפסד מרובה בדבר. (והרמ"א מוסיף) ויש מתירין בכל ענין..."

דין זה נלמד מדברי הגמ' (ע"ז לח ע"א) "כל שהוא כמאכל בן דרוסאי — אין בו משום בישולי נכרים"; כלומר שאם ישראל בישל כמאכל ב"ד אפילו אם גוי השלים את הבישול אין בזה איסור. אולם במקרה הפוך שגוי עשה שליש בשול ויהודי גמר את הבישול, בזה נחלקו הראשונים: דעת הרשב"א היא שכיוון שגוי בישל שליש בישולו — אסור משום בשולי נכרים, ואילו הרא"ש סובר שמאכל בן דרוסאי נחשב להיות כמבושל רק להקל, אולם להחמיר אינו כמבושל. לכן אם גוי בישל שליש בישולו והישראל גמר את הבישול — אינו בישול נכרים. מרן הב"י נקט כדעת הרשב"א להחמיר והרמ"א פסק כרא"ש להקל; והש"ך (ס"ק יד) הביא שכן הסכמת רוב הפוסקים. מ"מ לבני ספרד אין להתיר בשופי אלא במקום הצורך.

יש לדון לדעת מרן הב"י האם בנדון דידן חשיב שהגיע לשליש בישולו שהרי אין אנשים אוכלים ברוקולי אחר הקפאה אלא א"כ היה בישול נוסף לאכילה. ואם נכון הדבר שאין החליטה חשובה כמאכל ב"ד א"כ לכו"ע מותר. לסברה זו יש להוסיף שהמחלוקת בין הרשב"א לבין הרא"ש היא במקרה שעכו"ם עשה שליש מהבישול ויהודי גמר את הבישול. אולם בנד"ד אין הבישול של הנכרי חלק מהבישול של הברוקולי אלא לצורך אחר (פסטור ועצירת תהליכי ההזדקנות), א"כ אין להחשיבו כחלק מהבישול, שהרי בין אם יוקפא ובין אם לא בכל מקרה על מנת לאוכלו יבשלו את הברוקולי מחדש.

אנו לומדים יסוד דומה בדברי הב"י (אבקת רוכל סי' ל) שנשאל אודות חיטים ששולקים אותם הגויים עד שמגיע למאכל בן דרוסאי ועושים מהם גריסים, ושוב אין נאכלין אלא ע"י בישול אחר. הב"י השיב שאפילו האוסרים כשנכרי בישל כמאכל בן דרוסאי, אך במקרה שיש צורך בבישול נוסף ואי אפשר להסתפק בבישול הראשון, כו"ע יתירו. והובאו הדברים גם בשו"ת ברכה (סי' ק"ג אות יג) בשם פוסקים רבים, וכן

כתב בכף החיים (סי' קיג אות סג). וה"ה בנידון דידן שהחליטה הראשונה אינה חלק מהבישול ויש צורך בבישול נוסף, אף לדעת מרן הב"י אין בכך משום בישולי נכרים.

ד. סיכום

1. בברוקולי יש איסור משום בישולי נכרים.
2. אם החליטה מיועדת להקפאה אין בה איסור בישולי נכרים, מכיוון שהחליטה אינה מכינה למאכל אלא להקפאה ולאחר מכן ייעשה בישול נוסף על ידי ישראל שהוא המכין למאכל.
3. אפשר לצרף להיתר את הדעות שבישול שאינו משנה את טעמו וצורת הדבר אין בו איסור בישולי נכרים ובנידון דידן אין שינוי טעם וצורה. העולה מכל האמור שלכו"ע אין איסור בישולי נכרים בחליטה המכינה להקפאת ברוקולי.

הרב יעקב אפשטיין

עוד על קדושת שביעית בדבש

”סבוני כדבורים, מה הדבורה הזאת
כונסת נצנים ועושה דבש לבעליה, כך
הקב”ה עתיד לכנוס כל אר”ה ולהעלותם
לירושלם ולחלק שללם לישראל, שנאמר
הנה יום בא לה’ וחלק שללך בקרבך”.
(אוצר המדרשים [אייזנשטיין] עמוד קכו
ד”ה מן המצר קראתי).

א. הערות על נאמר לגבי ק”ש בדבש דבורים

הרב יהודה הלוי עמיחי כתב באמונת עתיך (גליון מס’ 41 עמ’ 44) שאין קדושת שביעית בדבש דבורים בקדושת שביעית. ולאחר שדחה דברי הגרצ”פ פרנק והגרש”ז אורבך זצ”ל תלה את ההיתר בכך שאוספות אבקה וצוף מן הפרחים קודם חלות קדושת שביעית בפירות.

וקודם בירור העניין כמה הערות לגבי דברי הרבנים הגאונים שהזכיר.
נ”ל שהגרש”ז א”א לא התייחס למקור ממנו מופק הדבש (וסיבת הדבר תבואר להלן) אלא ע”מ להוציא מדברי ר’ אליעזר שכוורת דינה כקרקע (שביעית פ”י מ”ז), והסביר שכיון שהלכה כחכמים דינה לכל דבר כדבר שאינו גדולי קרקע. וע”כ הדבש אינו גדו”ק.

לגבי דברי הגרצ”פ פרנק, כוונת דבריו (לא כפי שהובן מתשובת הרב עמיחי) היא שהדבש הנאכל (=הנלקט) ע”י הדבורים נעשתה מצוותו, וע”כ יצא לחולין. ומלבד קושיית הרב עמיחי עליו, קשה על דברי הרב פרנק מפני שביסס דבריו על הפסוק: “...ולחיה אשר בארצך... לאכול”. והרי הדבורים אינן אוכלות את הצוף שאוספות (והביטוי “אוכלות” אינו מציין אכילה גופה במקרה זה), והדבש הנאכל להן בכוורת בחורף, או נאכל ע”י רימות בתוך הכוורת, אינו נאכל לאדם.

על תירוצו של הרב עמיחי צריך לעיין, הרי אנו פוסקים שבפרחים לריח (ואלו רוב הפרחים שהדבורים מלקטות מהן) ישנה קדושת שביעית לפחות מספק (עי’ התורה והארץ ו’ עמ’ 589 ומקורותיו) וי”א שאף איסור ספיחין (שבת הארץ פ”ז ה”ט הערה 11), וא”כ, לכאורה אף לפני שלב הפרי ישנה קדו”ש בפרחים. ואולי צריך לחלק בין פרחים שמגדלים אותם לריח שקדושים בקדו”ש כבר בשלב הפרח, לבין פרחים שהם שלב בגידול לפני הפרי, כשהפרי הוא עיקר התוצרת, ובהם הפרי מתקדש מעוה”מ, מסמדר או מבוסר כפי שביאר הרב עמיחי.

לא מצאנו שהשאלה על איסור הדבש נידונה בהקשר לשום איסור אחר, כגון כלאי הכרם או דבש הבא מעצי אשרה. ולא מצאנו שהאחרונים עוררו על מקור

הפרחים מהם נוצר הדבש. וצ"ע מדוע, והלא איסורים שהזכרנו הם איסורי הנאה ולא רק קדושה כפירות שביעית. כמו"כ יצא משאלת הרב עמיחי שדבורים שלקטו משדה הקדש — הנהנה מן הדבש מעל וצ"ע.

ב. זה וזה גורם

טעם פשוט להיתר הוא מצד זוז"ג, וכי מי יודע מהיכן הביאו את הצוף? ואע"פ שמניחים כוורות ליד שדות או מטעים כדי להרבות בהפריית הפרחים, וכי יש אפוטרופוס לדבורים שנאמר שאינן מלקטות מאזורים נוספים? ופרחי בר אלו אינן קדושים בקדו"ש כדין צמחי הפקר המובאים בשביעית (פ"ט מ"א). עולה שהדבש הנוצר הוא מפרחי צמחים הקדושים בקדו"ש ומפרחי בר, וכיון שבזוז"ג אין דיני רוב ומיעוט (עי' אנ"ת ערך זוז"ג הערה 19), יש להתיר את הדבש מצד זוז"ג.

גורם נוסף להיתר הוא מה שהן מוסיפות לצוף מגופן כדי להופכו לדבש. וחומרים אלו שהם מותרים, מפני שאינן ממצות אותם מגופן, נוספים לכל דבש ולכן יש בדבש שני גורמים להיתר: צוף מפרחים מותרים, חומרים שהן ממצות שלא מגופן.

ג. הדבש מעוכל בגוף הדבורה

נראה יותר שסיבת ההיתר כמעט בכל האיסורים הוא שהדבש משתנה בגוף הדבורה (כפי שידוע גם מחקירת הטבע). והותר לאחר שיצא מגופה משום ש"פנים חדשות באו לכאן", ואין לקרוא עליו שם שביעית. אמנם גם אין לאוסרו מצד היוצא מן הטמא משום שאינו מתמצה מגופן (לשיטה זו). ונביא כמה דברי ראשונים ואחרונים הכותבים שהדבש משתנה בגוף הדבורה. באור זרוע (חלק א, הלכות בכורות סימן תפא) נאמר:

"ת"ש מפני מה אמרו דבש דבורים מותר מפני שמכניסות אותו לגופן. שאוכלות מפירחי אילנות ומהם נעשה הדבש (כמו שהם) [במעיהם] ואין ממצצות אותן מבשרן".

היינו, הדבורים מכניסות אותו לגופן ומוציאות את הדבש, והדבש אינו מתמצה מגופן אבל משתנה לגמרי, והצוף הנכנס הוא כמעוכל (בהיתר). וכ"כ בערוך השלחן (סי' פא סעי' ט):

"ואי משום שנשתנו הרי אין לך שינוי יותר מדבש שמכניסים פרחים ומוציאין דבש..."

וכן דברי המשנה ברורה (סימן רד ס"ק ג):

"הרי הוא כשאר דבש — דנתבאר בסי' ר"ב ס"ח דמברך עליו שהכל ולסימנא בעלמא נקטיה ובאמת אפילו החולקין בדבש תמרים מודו בדבש דבורים דאע"ג דהדבורים מכניסין מי פירות לתוך גופן ומוצצין מהן ועי"ז נעשה הדבש מ"מ אין טעם הפירות נרגש כלל בהדבש [ב"ח]".

ומסבירו בשו"ת אגרות משה (חלק א"ח א' סימן סג ד"ה ומה שהקשה):

"ומה שהקשה ידידי בדבר דבש דבורים דכיון דאין טעם הפירות נרגש בהדבש כדאיתא במ"ב בשם הב"ח בסי' ר"ד סק"נ, מ"ט לא נאסר מדין דבר היוצא מן הטמא, איני רואה שום קושיא דאף שאין ממצות אותו מגופן כדאמר בטעם ההיתר דדבש בבכורות דף ז', מ"מ ע"י שהיו עכ"פ בגוף הדבורים נאבד טעם הפירות שמצצו מהן. וראיה גדולה דאף דנאבד הטעם ע"י שהיו בגוף אינו משום שנכנס שם איזה טעם בגופו דהא בגמ' שם איתא במי רגלים של חמור שאף שודאי אין לו טעם המשקין ששתה מהם וגם נוסף בהו ע"י שבאו מגוף החמור שמעלו לירקונא, ומ"מ אמר שם לחד טעמא שלא מגופיה מימצי, ולכן גם בדבש דבורים אף שלכו"ע אין ממצות אותו מגופן, עשה מה שהיו בגוף הדבורים לשנות טעם המי פירות".

וכ"כ בשו"ת ציץ אליעזר (חלק י"א סימן נט ד"ה וזה הא):

"וזה הא בודאי ברור הדבר שגם גבי דבש דבורים גופיה אין הכוונה שרק מובילות הדבש מהעשבים והפרחים אל כוורתיהם בבחינה לוקח מכאן ומעביר לכאן בלבד, וכדכבר העיר מזה הפרי תואר בסי' פ"א סק"א, דאין הדעת מסכמת לזה דהעשב והטל מעצמם דבש ניהו דא"כ בא ונסחוט העשב עצמו שממנו רועה הדבורה ועושה הדבש ונחזי אי מצינא לאפוקי מכל העשבים ט"ו דבש, אלא ודאי דמאמצעות גוף הדבורה מתהווה הדבש מהעשב עיי"ש".

ונראה שכוונתו לדברי הפרי תואר (שם):

"ואית לן למידע דגם לדעת רמב"ם בהכרח לומר דדובשא עכ"פ מבשיל ומתתקן בגוף הדבורה דלא מכחשינן המוחש כיון שכן הו"ל למיסר לצד היותו שואב מלחות הדבורה ומשביחו ולא קא שרינן ליה אלא לצד דלא מבלע".

ד. בהמה שנתפטמה מדברים אסורים

ביו"ד (סי' ס ס"א) כתב הרמ"א:

"בהמה שנתפטמה בדברים אסורים מותרת (מרדכי דיבמות פ' אלמנה לכ"ג¹) אבל אם לא נתפטמה כל ימיה רק בדברים אסורים אסורה (תוס' דתמורה פ' כל האסורים²)".

ונחלקו הש"ך והגר"א בהסבר המרדכי. הש"ך (ס"ק ה) כתב שלמרדכי מותר להאכילה לכתחילה בדברים האסורים ורק בכרשיני ע"ז אסור משום שאסורים בהנאה; וז"ל:

"וכ"נ דעת האו"ה סוף כלל מ"ז דאפילו היכא דעיקר גדילתה היתה מן

1. מרדכי (יבמות פ"ז אות סו).

2. תוס' (תמורה לא ע"א ד"ה שינקה).

הבהמה הטמאה שרי משום דמעוכל הוי כשרוף וא"כ ה"ה נתגדלה כל ימיה רק בדברים האסורים דמותר".

והגר"א הסביר אף במרדכי משום זוז"ג, אבל אם נתפטמה כל ימיה באיסור - אסורה. והביא עוד מתוס' (תמורה שם) שהסתפקו בכך אם אסורה רק לגבוה או גם להדיוט והכריע לאיסור דאסורה אף להדיוט. ועי' בשפתי דעת. ובערוה"ש (שם ס"ק ו) פסק כש"ך:

"וא"כ י"ל דרק באיסור עכו"ם החמירו ולא בשארי איסורים או עכ"פ באיסורי הנאה החמירו ולא באיסורי אכילה שאין טעם לאסור שהרי המאכל נתעכל במעיה, וכל גדולי האחרונים הסכימו להיתר (ש"ך ופר"ח וכו"ר) ומהרי"ט וכנה"ג".

וכן הסיק (שם ה"ז) שרק באסורי עכו"ם אסור משום שהתורה אסרה אף פירשה משום לא ידבק בידך וכו'. ולרמב"ם אף בכרשיני עכו"ם מותר לגבוה. וקדושת שביעית קלה מאיסורי הנאה ואיסורי אכילה וע"כ אין כלל לאסור את הדבש הנוצר ממנה.

סיכום

העולה מן הדברים, שלרוב דעות האחרונים, אף ללא הסתמכות על זוז"ג מותר הדבש לכתחילה אף שבא מפרחים הקדושים בקדו"ש מפני שנחשב למעוכל בגוף הדבורה. ואף לסוברים שלהתיר בהמה שנתפטמה מאוכל אסור צריך לסמוך על זוז"ג גורם — בדבש יש גורמי היתר: חומרים מותרים שהדבורה מוסיפה לשם עשיית הדבש, ואף אם איננו סומכים על גורמי היתר שהדבורה מפרישה, ישנם פרחי היתר שהדבורה אספה מהם צוף. ובנוסף לכך ראוי לציין שרוב הראשונים נקטו להלכה שלא כרמב"ם והסתמכו על גזירת הכתוב להתיר דבש ולא על הטעם שאינו מתמצה מגופן (יר"ד סי' פא סעי' א וסעי' ח). ומכל הטעמים הללו נראה לענ"ד שהדבש מותר, ואינו קדוש בקדושת שביעית.

הרב יואל פרידמן

"בישובינו"

בטאון ישובי פועלי אגודת ישראל

עורך ר' שמואל עמנואל

לכבוד הוצאתו של הגליון החגיגי ה-25 במספר של הרבעון "בישובנו" ברצוננו לכתוב ב"קציר האומר" — ככותרתו של מאמרי המערכת של העורך — סקירה קצרה לבטאון הנ"ל.

כאשר אתה עובר בין בתריו של גליונות "בישובנו" אינך יכול שלא לחוש את הישן והשורשיות; בבחינת מה שאמר שלמה המלך בקהלת (א, י) "יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעלמים אשר היה מלפננו". הרבה בעיות ושאלות שאנו מתחבטים בהם היום בכל הקשור לחקלאות, התיישבות והלכה, כבר עלו על שולחנם של וותיקי המתיישבים בישובי פא"י, ובדרך כלל נשאלו רבנים גדולי הדור כגון החזון איש, הגר"י וייס והגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

באחת החוברות (גליון 7) צדה עיני את מכתבו של מאיר גרוס מבית-אל שהתאונן על כך שהרבה מהמפעלים שתנועת פא"י הייתה החלוצה בהם נלקחו ע"י תנועות אחרות והם אשר קצרו את הפירות. כמה דוגמאות לכך: מכונים העוסקים בחיבור שבין התורה והארץ, או בין התורה והמדע. השירות הלאומי לבנות ועוד. אך נראה שבאמת תנועת פא"י יכולה להתפאר בכך שהדברים שהיא חרתה על דגלה, חדרו לציבוריות הישראלית ומקיפה כיום מעגלים הרבה יותר רחבים מאשר תנועת פא"י לבדה.

נראה שדווקא הגישה המובאת בגליון 9 (עמ' 30) היא זו המאפיינת את גישת הבטאון, וכן נאמר שם:

"הישובים של פא"י הקימו לפני כארבעים שנה את המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה, העוסק במחקר אגרו-טכני והלכתי בתחומי החקלאות המודרנית ובהדרכה מעשית לחקלאים. בשנים האחרונות הוקמו שני מכונים נוספים מכון התורה והארץ בכפר דרום והמכון למצוות התלויות בארץ בבית עוזיאל..."

הסקירה על פעילותם של המכונים השונים מסתיימת בברכה:

"ברכתנו למכונים קנאת סופרים תרבה חכמה (ב"ב כא ע"א)".

הפתיחות לעולם התורה לכל גווניו היא מעלה ש"בישובנו" יכול להתברך בה ונראה לי שזאת צריכה להיות דוגמת מופת בעולם התורה!

אחד הנושאים שתנועת פא"י חרתה תמיד על דגלה היה קיום המצוות התלויות בארץ בכלל ושמירת השמיטה בפרט ואין ספק שיש לה על כך זכות ראשונים. גם אם אין אנו מסכימים בכל דבר על הדרך ועל הגישה בנוגע לשמירת השמיטה, אך אין ספק שיש להעריך את מסירות הנפש של החקלאים כפרטים ושל היישובים של פא"י כציבור לשמירת השמיטה. בגליונות של "בישובנו" אפשר

לראות שהדאגה לשמיטה לא התחילה בערב השמיטה אלא במוצאי השמיטה, כי באמת החקלאים ביישובי פא"י הם דוגמא לחקלאים לומדי תורה ושומרי תורה בכל רמ"ח אבריהם ושס"ה גידיהם.

ישנה תופעה שהתחילה כבר בשמיטה הקודמת, וביתר שאת בשמיטה הזו והיא ההתנערות של חוגים מסוימים לאוצרות בי"ד ולפירות שיש בהם קדושת שביעית. לשם מה צריך הצרכן להתאמץ לשמור על קדושתם של הפירות, יאמרו הם, כשאפשר לפתור את הבעיות ביתר קלות ע"י קניית תוצרת של נכרים? אמנם נכון שישנן בעיות הלכתיות שונות כאשר חקלאי יהודי מגדל עבור הציבור בשנת השמיטה, אך כמה זה מקומם להתנער מאותם חקלאים "גיבורי כוח עושי דברו" ולהעדיף תוצרת נכרית על פני תוצרתם. לא לחינם כתב מרן הרב קוק זצ"ל (אגרות הראי"ה ח"א סי' שטז):

"עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות... נמצאו חותרי מחתרת אשר יעצו בסתר לקנות דווקא מהגויים ולהרים קרן צרינו..."

יישובי פא"י היו מאז ומעולם ראש וראשונים לגידול ולשיווק פירות וירקות של אוצר בית דין, וב"ה שבשמיטה זו אנו עדים גם לתופעה הפוכה — מעגל צרכני פירות וירקות שיש בהם קדושת שביעית גדל והולך, וראוי לציין את המכתב של הרה"ג שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל ולהבדיל בהחל"ח של הרה"ג יוסף שלום אלישיב ושמואל הלוי ואזנר שליט"א (גליון 4 עמ' 18):

"באנו בשורות אלה לקרוא לאחב"י לחזק ידי בית הדין וליטול מיץ ענבים ויין שיוצר בהשגחת בית הדין... ותתבצר חומת השמיטה בארץ הקודש. הכו"ח למען שמירת השמיטה ושומרי השמיטה".

"בישובנו" — כשמו כן הוא — בטאון שאידיאל ההתיישבות ניכר בו היטב, לכן אך מובן מאליו שאנו חשים בין השורות של "בישובנו" את הדאגה והרגשת ה"ביחד" לתושבי יש"ע הנמצאים כיום בחזית המלחמה של עם ישראל; וכדוגמא אביא את תחילת מכתבו של הרב אהרון מרצבך (שעלבים, גליון 24 עמ' 7):

"לכל תושבי שעלבים! אני מרגיש צורך לבטא בכתב את תחושת ההערצה שאני משוכנע שכל אחד מאיתנו מרגיש בימים אלה כלפי בנינו ובנותינו בני המשק ומשפחותיהם היושבים ביהודה ושומרון וחבל עזה, וכל קרובי משפחותינו ייחד עם כל המתיישבים בכל חלקי הארץ הממשיכים את שגרת חייהם הקשה בעוז ובגבורה ובאצילות נפש מתוך אמונה גדולה בקב"ה, מתוך תחושת יעוד אדירה למען עם ישראל..."

תחושות אלו גם תורגמו למעשים בעת שתושבי גוש קטיף הוזמנו על ידי היישובים חפץ חיים, שעלבים נוף איילון ומועצה אזורית נחל שורק, יעויין במכתבו של מר אהרן צור ראש המועצה האזורית חוף עזה (בישובינו גליון 24 עמ' 33). נאחל לעורכי "בישובינו" שימשיכו במפעל הגדול להגדיל תורת ארץ ישראל והאדרתה, שהישן יתחדש והחדש יתקדש, ויחד — "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו" (שמואל ב, י, יב).

הרב עזריאל אריאל

התורה והארץ – חלק ו'*

מאמרים ותשובות בהלכות שביעית

עורך: הרב יואל פרידמן

כל שנת שמיטה מניבה יבול עשיר של "פירות שביעית" בתחום הספרות התורנית. סיבות רבות לכך: השמיטה חוזרת ובאה אחת לשבע שנים, ובכך מופקעת מן השגרה המאפיינת את המצוות האחרות בתורה. השמיטה מקיפה תחומים כה רבים בחיים, הן בחקלאות, הן בצרכנות והן בכלכלה. ובנוסף לכל זאת, המחלוקת המלווה את דרכי שמירתה מביאה – בצד הנימות הקשות והצורמות של ביזוי תלמידי חכמים ועלבונה של תורה – לתוספת עניין ובירור. בתוך ספרות עשירה זו, יש משמעות מיוחדת לספרות השו"ת. הבדל גדול יש בין ספרי פסק ולמדנות לבין ספרי שו"ת. ספרי הפסק מבקשים להקיף מכלול של נושאים. ספרי הלמדנות בוחרים נושאים לפי מדת העומק והעניין הלמדני המצויים בהם. ואילו ספרי השו"ת הם בבואה של החיים המעשיים, המבקשים את הדרכתה של תורה. מבחינה זאת, המבט על ספרי השו"ת יכול להצביע על שינויי מגמות ודגשים ביישומה של ההלכה בחיים.

המעין בספרות השמיטה לדורותיה, יוכל לשים לב בנקל לכך שהיא עברה שינוי דגש משמעותי ביותר. בדורות הראשונים של ההתיישבות בארץ, עמדו השאלות החקלאיות במרכזה של התודעה, וממילא גם עיקרה של הספרות ההלכתית הוקדש לשאלות אלה. לדוגמא, המעין בשו"ת משפט כהן, למרן הרב קוק זצ"ל (סי' נח-פח), וכן בשו"ת הר צבי, להגרצ"פ פראנק, בחלק העוסק בהלכות שביעית (זרעים ח"ב סי' לא-ס) יראה שהרוב המכריע של התשובות עוסק בשאלותיהם של חקלאים. גם המעין בחוזרי הרבנות הראשית לשנת השמיטה תשי"ט (בקובץ "בצאת השנה") יראה שרובם המכריע של החוזרים עוסקים בהוראות לחקלאים. ואף המעין בשו"ת "באהלה של תורה" (חלק ג' – שביעית, מאת הרב יעקב אריאל) יראה שאף שהוא מכיל מספר גדול יותר של שאלות העוסקות בדיני היבול, רובן הן שאלות שנשאלו על ידי חקלאים, ואך מיעוטן על ידי צרכנים.

* סקירת ספרים מתוך "צהר" גליון ז'. אנו מודים לרב עזריאל אריאל, עורך כתב העת "צהר" שהואיל להעביר לנו את סקירת הספרים על ס' "התורה והארץ" חלק ו'.

בשמיטות האחרונות, לעומת זאת, בולט מאד העיסוק בשאלות של צרכנות. ספר זה — "התורה והארץ" חלק ו', העוסק רובו כולו בשאלות שעלו על שולחנם של רבני מכון התורה והארץ בשמיטה זו — כמעט כולו מוקדש לשאלות של צרכנים. שמונה מאמרים בלבד עוסקים במלאכות החקלאיות, לעומת למעלה משלושים מאמרים העוסקים בשאלות של צרכנים: ספיחין וקדושת שביעית. דומה כי ספר זה מעיד על שתי תופעות בולטות: תופעה אחת היא מיצוי הדיון בשאלות החקלאיות. לאחר שבשמיטות הקודמות נכתב כל כך הרבה על דיני המלאכות, מורגש כי השאלות חוזרות על עצמן, ואף ש"אין בית המדרש בלא חידוש", דומה כי קשה להוסיף ולחדש לאחר כל מה שנכתב, נתברר, ואף נקבע כנוהג בין החקלאים. תופעה שנייה היא תהליך ההתנתקות מן הקרקע, העובר על החברה הישראלית כולה. מספרם של החקלאים הולך ויורד, ומספרם של רבי הקומות וגורדי השחקים — הולך ועולה. פרדסים ומטעים נעקרים, ובמקומם נסללים כבישים ונבנים קניונים. כך הולך וצומח עם תלוש מן הקרקע, שאף שאלותיו ההלכתיות הולכות ונעשות תלושות מן האדמה, ולכל היותר הוא מוצא מקום להתגדר בשאלת הגידול בחממה, במצע-גידול המנותק מן הקרקע. הבצורת המתמשכת והמחסור החרף במים, מחד גיסא, והעברת ענפי גידול רבים לשכנים הערבים, הן בארץ ישראל המערבית והן בעבר הירדן, מאיצות את התהליך שבו שמיטת הקרקעות עלולה לחזור ולהיות "הלכתא למשיחא", כאשר לא נותר בידינו אלא "זכר לשביעית" בדמות שמירת שמיטה בגינות הנוי. האם זהו חזון השמיטה בארץ ישראל הקמה לתחייה מתוך שממות הגלות?

בצד זה ניתן לעמוד על תופעה נוספת, העולה מתוך דפי הספר. בשמיטות הקודמות, היה הציבור הדתי-לאומי עסוק בשאלות החקלאיות, וזאת בזכות המספר הגדול, יחסית של חקלאים חובשי כיפות סרוגות. שאלות הצרכנות וקדושת פירות שביעית לא עלו על שולחנם של אנשי הצינונות הדתית, שרובם המכריע נהג להסתמך על היתר המכירה. מי שהוטרד מן השאלות הצרכניות היה הציבור החרדי, שאף הרבה להשתמש בפירות מאוצר בית דין. בשמיטה זו ניכר היפוך מגמה. הציבור החרדי נזקק יותר ויותר לתוצרת נכרית, גם כאשר עומדת לפניו הברירה להשתמש בתוצרת יהודית כשרה בתכלית, שגדלה בקדושת שביעית. וכאשר עומדת בפניו האפשרות לייבא תוצרת מחו"ל, שאין בה קדושת שביעית אף לנוהגים קדושה בפירות נכרים — הוא מעדיף אותה עוד יותר. כתוצאה מכך, שאלות של קדושת שביעית עולות פחות על שולחנו של הצרכן החרדי בשמיטה זו. מאידך גיסא, בריכוזים הגדולים של הציבור הדתי-לאומי, ישנה התעוררות גדולה לשימוש בפירות שיש בהם קדושת שביעית, המשווקים באמצעות "אוצר הארץ". לכן, עולה וגובר משקלן של שאלות אלו בפסיקה של רבני מכון התורה והארץ.

בצד הכאב על הניתוק המסתמן מן הקרקע הפיסית, שמח הלב על העמקת האחיזה בקרקע הרוחנית. תורת החיים יורדת אל המציאות של ימינו אלה

ומתייחסת אליה בהרחבה הנדרשת. כך עוסקים שני מאמרים בפיתוח שטח, כהכנה לבנייה או לאחריה. מאמרים אחרים עוסקים במשמעותו המעשית של ראש השנה לשביעית בשנים בהם פירות רבים מבשילים במהלך הסתיו והחורף. אחרים עוסקים בבעיה ייחודית לשמיטה בחברת שפע, כשלנו, והיא: הטיפול בשאריות מזון. עוד מאמרים עוסקים באיסור סחורה ומשמעותו בכלכלה המודרנית. המיוחד בקובץ זה — שאינו מצטמצם רק בשאלות הלכתיות אלא מתפרס מעלה ומטה בשני שערים ייחודיים: שער הפתיחה — העוסק בהיבטים רעיוניים של שמיטת קרקע ושמיטת כספים, ושער הסיום — בו מאמרים מקצועיים המבארים את המשמעות המדעית והמעשית של יישום הלכות השמיטה במצע המנותק, במטע ובשוק.

עם כל זאת, גדולה אמונתנו כי עוד נזכה לראות את חזון קיום השמיטה, על כל כלליה ופרטיה, בחקלאות יהודית המתרחבת על כל חלקי ארץ ישראל, בהם תנהג שנת השבע מן התורה, אי"ה בקרוב.

מהנעשה והנשמע ב"אוצר הארץ"

"אוצר הארץ" הוקם בערב השמיטה תשס"א על ידי חברי מכון "התורה והארץ" שבכפר דרום, ובהכוונת רבותינו הגאון הגר"א שפירא שליט"א, הראשון לציון הגר"מ אליהו שליט"א והגר"י אריאל שליט"א. המטרה המרכזית של המפעל לדאוג לאספקת פירות וירקות המותרים בשביעית ללא הזדקקות בתוצרת נכרית. מתוך רצון לחזק את החקלאות היהודית נעשה סדר עדיפויות לאספקת תוצרת בהדרגת מכון "התורה והארץ".

התכנית קרמה עור וגידים בעזרת חברת "תנובה". מחלקת הירקות והפירות בראשות מר יצחק נס הי"ו נתנה את הכתף המעשית, ורבנות תנובה בראשות הרב זאב ויטמן שליט"א נתנה את הסיוע ההשגחתי.

במהלך החורף ב"ה הייתה אספקת תוצרת סדירה ומקיפה של ירקות ופירות, למרות קשיי הוצאת התוצרת מגוש קטיף וכן אספקתה במרחבי י"ש"ע. הירקות בחלקם הגדול היו תוצרת מהשיטית, ירקות הקדושים בקדושת שביעית (לקיטת שביעית על פי הר"ש) וכן מצעים מנותקים (גוש קטיף, ושאר אזורי הארץ), וכמו כן הייתה תוצרת נרחבת מהערבה. כך שכל צרכן שרצה יכול היה לקבל תוצרת מהודרת שבחלקה הייתה גם בקדושת שביעית.

בחודש סיון תיגמר תוצרת הירקות מזריעות ישראל (אוצר בית דין) וכן התוצרת מהערבה. לכן לקראת הקיץ הבעל"ט "אוצר הארץ" ידאג לתוצרת ירקות מהמקורות הבאים:

1. מצעים מנותקים (מלפפון, עגבניות, קולורבי, קשואים).
2. זריעות ששית בחממות (עגבניות, פלפל אדום, פלפל חריף, חצילים).
3. זריעות שביעית בחממות גוש קטיף.
4. קרקע נכרית. (מקומות שהקרקע של נכרים אולם חקלאים יהודים מטפלים בגידול ומוצאים את פרנסתם בשנה זו).
5. ייבוא. (גזר, תפוז, א, בצל).

ברור שההוצאות על מצעים מנותקים וכן ייבוא יעלו את מחיר התוצרת. בחורף השתדלו שהמחירים יתאימו למחירי השוק, אולם בייבוא ומצעים מנותקים המחירים גבוהים יותר, ועל הקונים להתארגן בהתאם.

"אוצר הארץ" אינו משווק תוצרת נכרית ותוצרת של היתר מכירה, ולכן כל מי שאינו מעוניין בייבוא יכול לקבל מ"תנובה" ירקות מהיתר מכירה רגיל ללא פיקוח מיוחד (מלבד פקוח על כך שהחקלאי עשה היתר מכירה ברבנות הראשית).

לידיעת הציבור סוף זמן איסור ספיחין ברוב הירקות הוא חנוכה תשס"ב, מלבד ירקות שהם גידולים קצרי מועד שאיסור הספיחין פוקע בין ראש השנה לחנוכה תשס"ב, כמפורט בלוחות המופיעים במדריך שמיטה לצרכן — מכון התורה והארץ.

הפירות שישווקו במהלך הקיץ יהיו אי"ה קדושים בקדושת שביעית. תוצרת זאת היא המועדפת ביותר בשנת השמיטה, ובייחוד שיש בה חיזוק החקלאות שומרת השביעית כהלכתה, שעמדה כל השנה תחת פקוח בית דין. כמו כן יש באכילת פירות אלו מצווה לדעת כמה מהראשונים (רמב"ן ועוד) *.

הציבור נקרא להמשיך ולקנות מפירות "אוצר הארץ" על מנת לחזק את החקלאות היהודית בארץ ישראל.

* לצערנו בתחילת השמיטה הייתה תופעה של פחד מקדושת שביעית, אף שכאמור על פי ההלכה נראה שיש להעדיף תוצרת שיש בה קדושת שביעית.